

1867 Abhaz Güne Dair Birkaç Rus, Osmanlı ve İngiliz Belgesi

Georgy Chochiev*

Özet

Makalede, Abhazların Osmanlı İmparatorluğu'na 1867 göçünün hazırlık ve gerçekleşme süreçlerinin ve sonuçlarının bazı yönlerine ışık tutan Rus, Osmanlı ve İngiliz arşiv belgeleri sunulmaktadır. Bu tanıklıkların önemi, özellikle iki ilgili devletin bu konudaki yaklaşım ve iç karar mekanizmaları hakkında bilgimizi tashih etmelerinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu sürgünü gerçekleştiren Rusya yönetiminin esas hedefi Abhazya'nın etno-demografik ve sosyal yapısını köklü şekilde "düzeltmek" ve bu şekilde kendi egemenliğini sağlamlaştırmak iken, büyük ölçüde emrivakiye getirilen Osmanlı makamları, öncelikle yeni uyruklarının kabulü ve iskânıyla ilgili maddi masraflarının asgariye indirilmesi gayretinde görünmektedirler. Bununla birlikte, her iki hükümet de kendi topraklarında göçmenler arasında büyük çaplı insani kayıplara meydan vermeme konusunda görece üst derecede kaygı göstermiştir. Rus ve Osmanlı verilerini genel olarak doğrulayan İngiliz konsolos raporlarında ise Abhaz feodal çevrelerinin bazı önde gelen temsilcilerinin g sorunuyla ilgili tutumları hakkında dikkate değer bilgiler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Abhazlar, Kafkasya, Rusya, g, Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere.

---

* Georgy Chochiev, Kuzey Osetya Beşeri ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Vladikafkas, Rusya Federasyonu.

Some Russian, Ottoman and British Documents on the Abkhazian Migration of 1867

Abstract

The paper presents some Russian, Ottoman and British archival materials, which shed light on several aspects of the process of preparation, implementation and consequences of the mass migration of Abkhazians to the Ottoman Empire in 1867. The importance of the accounts of the events of 1867 as presented in these documents is due mainly to the fact that they clarify our understanding of the workings of decision- and policy-making mechanisms of the two states involved. While the main objective for the Tsarist administration, who initiated this deportation, was the radical 'correction' of the ethno-demographic and social structure of Abkhazia with the view of strengthening its position there, for the Ottoman authorities, who to a large extent faced with a fait accompli, the primary aim was to minimize the financial burden of the reception and resettlement of their new subjects. At the same time, both governments seemed relatively and genuinely concerned to prevent large-scale human losses among the immigrants in their territories. The British consular reports generally support the Russian and Ottoman data and provide noteworthy additional information on the attitude of some prominent members of the Abkhaz feudal circles on the immigration issue.

Abhazların Osmanlı İmparatorluğu'na ilk toplu göçü olan 1867 muhacereti (Rus. *mahacirstvo*), aynı zamanda çok daha büyük çaplı bir etno-demografik sarsıntının, 1863-1864 yıllarında Rusya yönetimi tarafından yüzbinlerce Çerkes ve diğer halklardan Kuzeybatı Kafkasyalının sürgününün¹ doğal devamı ve en yakın artçı şokuydu. 1867 yılının Nisan-Haziran aylarında yaklaşık 20 bin kişinin veya 3358 hanenin Abhazy'a'yı terk ettiği bu göçün nedenleri ve koşulları tarih literatüründe, en başta da Georgi Dzidzariya'nın temel eserinde yeterince ayrıntılı biçimde incelenmiştir.² Bu süreci tüm yönleriyle yansıtmak iddiasında olmadan, çevirisi verilen arşiv belgelerinin amacı ilgili iki devletin, Rusya'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun otoritelerinin bu konuya yaklaşımına ve bazı karar üretim mekanizmalarına, bir de en önemli "üçüncü" güç olan ama olaylara hiç de kayıtsız kalmayan İngiltere'nin rolüne ve tutumuna ek ışık tutmaktır.

Rusya tarafının faaliyetleri açısından bakıldığında, incelediğimiz sürgün kuşkusuz emperyal nüfus mühendisliğinin, Sherry'nin deyimıyla "sosyal simyacılık"ın³ devletin en yüksek düzeyinde planlanmış, onaylanmış ve Kafkasya Genel Valiliği tarafından kusursuzca hayata geçirilmiş bir örneğiydi. 1866 Lıhni ayaklanmasının bastırılmasından sonra Rusya yönetimi, bölgede iç ve dış güvenliğinin ve ekonomik gelişmenin sağlanmasının yolları hakkındaki kendi düşüncelerine uygun olarak, Abhazya nüfusunun yapısal özelliklerinde acil radikal değişiklikler yapılması gerektiği sonuca vardı. "İstenmeyen" ve "güvenilir olmayan" unsurların ülkeden uzaklaştırılmasına, "potansiyel olarak yararlı" grupların ise korunmasına yönelik oldukça "ince" bir tedbirler paketi hazırladı ve

¹ Bu sürgün ve sonuçlarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Kasumov-Hasan Kasumov; *Çerkeslerin Sürgünü*; Hacısalıhoğlu; Richmond; Habiçoğlu; Saydam.

² Dzidzariya, Georgi. *Mahacirstvo i problemi istorii Abhazii XIX stoletiya*. Sohum: Alaşara, 1982, s. 270-301. Bu göçle ilgili yakın zamanda çıkan araştırmalardan Şaşmaz'ın ve Horava'nın eserleri anılabilir (Gürcüce yayınlanan Horava'nın çalışmasında göçmenlerin tam isim listesi verilmektedir).

³ Bkz. D. Sherry. *Social Alchemy on the Black Sea Coast, 1860-65*. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, vol. 10, 2009, no. 1, p. 8.

uyguladı. Birinci kategoriye öncelikle “fanatik Müslümanlar”, Rusya’nın tarım reformlarına uymak istemeyen feodal elitin temsilcileri ve zor ulaşılan dağ boğazlarının “göçebe” (yani tarımdan çok hayvancılıkla uğraşan) sakinleri, ikincisine de Hıristiyanlar ya da Hıristiyanlığı kabul etmeye eğilimli halk ve resmi makamlarca kolayca kontrol edilebilen düzlük ve kıyı bölgelerde yaşayan veya yaşamaya hazır olan köylü toplulukları dahil edilmişti. Bu programın uygulanması sırasında bölgedeki görevliler, askeri ve ekonomik baskı ve sosyo-psikolojik yöntemleri kullanarak, gerek yerinden çıkarılan gerekse tutulan nüfusun nicel ve nitel özelliklerini etkin biçimde düzenlemede başarılı olmuşlardır (Belge No 2, 3, 5, 7). Ayrıca, daha önceki göçlerden farklı olarak, göçmenlere genellikle tatmin edici toplanma ve gönderilme koşulları sağlanarak aralarında hastalık ve ölümlerin yayılması önlenmiş ve bu sayede Avrupa siyasi çevrelerinde ve basınında çarlık hükümetinin eleştirilmesinin önüne geçilmiştir. Öte yandan, Kafkasya Komutanlığı bu çabalarında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Rusya diplomatik misyonunun büyük desteğini almıştır. Rus diplomatları Babalı’dan sadece yeni büyük Kafkas göçmen kfilesinin kabulüne onay almakla kalmamış, onların iki devlet arasındaki sınırdan uzak bölgelere yerleştirilmesi güvencesini de almayı başarmıştır (Belge No 1, 6).

Bu kadar kalabalık insan kitlesinin ülkeye gelmesi Osmanlı Devleti için beklenmeyen bir durumdu ve ciddi mali ve organizasyon sorunları yaratacaktı, çünkü zaten sınırlı olan ve 1860’lı yılların başındaki göçler nedeniyle daha da azalan ekonomik ve kadro kaynaklarının hızlı ve etkili biçimde seferber edilmesini gerektiriyordu. Bununla birlikte Osmanlı hükümeti, geleneksel olarak üstlendiği, ezilen bütün Müslümanların koruyucusu statüsünü zedelemek istemediği ve artık kaçınılmaz hale gelen bu nüfus hareketinden belli çıkarlar sağlamayı umduğu için kısa bir tereddütten sonra talep edilen izni verdi. Bu arada, Rusya yönetiminin yaptığı gibi, Osmanlılar da ülkelerindeki Kuzey Kafkaslıların kolonizasyonu ile ilgili daha önceki oldukça çelişkili deneyimlerinden gerekli dersleri çıkarmaya gayret ettiler. Muhacirin İdaresi’nin önerileri temelinde çıkarılan padişah iradesi, geçmişte göçmenlerin oldukça büyük sıkıntılarına ve hazinenin aşırı masraflarına meydan verildiğini itiraf ederek yeni tebaanın kabulü, yerleştirilmesi ve sosyo-ekonomik uyumuyla ilgili iyileştirilmiş kuralları

onayladı (Belge No 9, 11). Nitekim, göçmenlerin hızlı şekilde taşınması için yeterli sayıda gemiyi önceden seferber etmek, karaya çıkarma noktaları olarak saptanan Trabzon, Samsun ve Sinop'ta geçici barınma için uygun koşulları hazırlamak, salgın hastalıkları önleyici tıbbi ve sıhhi tedbirleri almak, göçmenlerin daimi iskan yerlerini zamanında belirlemek, gelen nüfusun ve yapılan maddi yardımların kayıtlarını daha etkin bir sisteme göre düzenlemek, bu görevleri yerine getirebilecek en vasıflı memurları tayin etmek gibi emirler ilgili daire ve hizmetlere gönderildi. Söz konusu dönemde göçmenlerin yerleştirilmesine uygun boş alanlar azalmış olduğundan Babıali başlangıçta Abhazları imparatorluk topraklarında küçük gruplar halinde dağıtma ve yerli halkla karışık yerleştirme eğilimindeydi. Bu tercih, kuşkusuz, iskan faaliyetlerine yerli halkın daha aktif biçimde katılmasını sağlamak ve göçmenlerin geleneksel bağlarla bağlı, zor denetlenebilir etnik topluluklar halinde yaşamalarını önlemek gibi hesaplardan da kaynaklanıyordu.⁴ Hükümetin ilk planında Abhazların muhtemel iskan yerleri olarak Anadolu'nun yirmiyi aşkın bölgesi, Suriye ve Rumeli'nin adları geçiyordu. Ancak, öyle görünüyor ki, Osmanlı yönetimi göçmenlerin birlikte yaşama isteklerine direnemedi ve büyük çoğunluğunu görece toplu şekilde iki bölgeye, Tuna Vilayeti'nin kuzey-merkez kısmına (ki Rusların Balkanlar'da yeni Kafkas kolonileri görmeme umutlarına açıkça ters düşüyordu) ve İzmit Mutasarrıflığı'na yerleştirdi. (Belge No 4, 6, 8, 10). Bunun dışında, bazı küçük gruplar ülkenin diğer yerlerine de gönderildi.

Genellikle 1867 göçü, benzerlerinin çoğuyla karşılaştırıldığında gerek Rusya ve gerekse Osmanlı tarafından en profesyonel ve başarılı biçimde gerçekleştirilen ve göçmenlerin Kafkasya kıyılarından sevklerinden yeni vatanlarında kabul ve iskanlarına kadar bütün aşamalarında nispeten az insani ve maddi kayıplara yol açan operasyonlardan biri sayılabilir.

Abhazların Karadeniz üzerinden transfer edilmesi süreci İngiliz diplomatik misyonlarınca da yakından izleniyordu. İlginçtir ki, 1866 yazında Sohum konsolos yardımcılığına, 1867 ilkbaharında ise Trabzon konsolosluğuna atanan ve Abhaz ileri gelenlerinden birçoğunu bizzat

⁴ Babıali'nin büyük göçmen topluluklarını bölme ve dağıtma politikası hakkında bkz.: Karpat 2002, 665-666.

tanıyan Gifford Palgrave, görev yerinden yazdığı raporlarda dikkatini daha çok göçün insani yönüne veriyor ve bir bakıma göçmenlerin çıkarlarının sözcüsü rolünü üstlenmeye çalışıyordu. Bu çerçevede, İstanbul'daki büyükelçiliğini Rusların çok sayıda Abhazı Kafkasya'da zorla tuttukları ve bu yüzden birçok ailenin bölündüğü, ayrıca Rusya yönetiminin bölge halkına karşı şiddetli baskı uyguladığı hakkında ayrıntılı biçimde bilgilendiriyordu. Aynı zamanda Palgrave'in bilerek veya bilmeyerek Abhazya'nın neredeyse tüm yerli halkının Osmanlı tabiiyetine geçmek hevesinde olduğu gibi yanlış bir kaniyle hareket ettiği, Abhaz feodallarının önemli etkisi altında bulunduğu fark edilmektedir ki, onlar padişahın ülkesine toplu göçü geleneksel imtiyazlarını ve bağımlı sınıflar üzerindeki iktidarlarını Rus tarım reformundan korumanın tek yolu olarak görüyorlardı.⁵ Göçmen Abhaz ileri gelenlerinin İngiliz konsolosu aracılığıyla Trabzon valisine sundukları dilekçe (Belge No 8), Sultan hükümeti tarafından "...kabul edilme lütfu" karşısında "topraklarının... kaybını hiç" sayan bu zümrenin isteklerinin gerçekleşmesi halinde Abhazya'da nüfus kaybının varabileceği boyutlar hakkında yeterince fikir vermektedir.

Adı geçen göçmenlerin Osmanlı topraklarında yerleştirilmeleriyle ilgili elimizde iki arşiv tanıklığı bulunmaktadır. Bulgaristan'ın Tuna Vilayeti'nde sosyo-ekonomik gelişme düzeyi görece yüksek olduğundan ve resmi kurumlar daha düzenli işlediğinden, hükümet tarafından bu vilayete iskan edilen sekiz bin civarında Abhazın yerel koşullara uyum sağlamasının pek sancılı geçmediğini tahmin edebiliriz. Geçmişte kolonizasyon projelerinin maddi ve mali olarak desteklenmesi için kullanılan devlet ve yerli ahali kaynaklarının yanı sıra, resmi makamlar burada daha önceki dönemlerde gelen göçmenlerden toplanan vergilerle oluşturdukları özel bir fondan yeni gelenlerin ihtiyaçlarının finansmanını öngören, hazine için daha az külfetli olan sistemi ilk defa uygulamışlardır (Belge No 10). Buna karşılık, Aydın Vilayeti'ne gönderilen küçük bir Abhaz kafilesinin ilk deneyimleri çok zorlu ve sıkıntılı olmuştur. Denizli Kazası'nın hava şartlarına uyum sağlayamayan ve hastalıklar, açlık ve yerli halkla anlaşmazlıklardan dolayı büyük sıkıntı çeken bu göçmenler uzun süre

---

⁵ Abhaz feodallarının Lihni Ayaklanması'ndaki ve onu izleyen *mahacirstvo* hareketindeki rolleri için bkz.: Dzidzariya 1982, 278-289.

başka bir yere nakillerini beklemek zorunda kalmışlar ve ancak yabancı temsilciliklere başvurma tehditleri üzerine 1869 yılının yazında Babıali'den Manisa Sancağı'nda bulunan bir vakıf arazisine geçmek için izin alabilmişlerdir (Belge No 12).

1867'de Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Abhaz göçmenlerin genel durumuyla ilgili olarak, mevcut belgelerde kendileriyle ilgili başka ciddi sorunlardan söz edilmemesine dayanarak, yeni yurtlarında uyum süreçlerinin oldukça başarılı olduğu sonucuna varabiliriz.

BELGELER

Belge No 1

İstanbul Elçisi N.P. İgnatyev'in Dışişleri Bakanlığı'na Mektubu⁶

3 Ocak 1867

Geçenlerde Tiflis'ten gelen Genelkurmay Yüzbaşı Şelkovnikov bana Kafkas Ordusu Genelkurmay Başkanı Hazretlerinin 6 Aralık tarihli ve 5/95 No'lu resmi yazısını getirdi. Bu yazı ile General-Yaver Kartsov⁷ bana Kafkasya Yönetimi'nin 4, 5 bin Abhaz ailesini tehcir etme yolundaki kararını bildirerek Türk hükümetinden bu göçmenlerin kabulüne ve daha önce olduğu gibi sınırlarımızdan uzakta yerleştirilmelerine rızasını istememi rica etti.

Derhal Ali Paşa'ya⁸ ilettiğim bu talep ilk önce onun şiddetli direnciyle karşılaştı. Gerçi başka türlü olamazdı da: Kafkasya Yönetimi'nin isteği üzerine tarafımdan Babıali'ye defalarca Kafkasya Dağlılarının artık Türkiye'ye büyük kitleler halinde gönderilmeyecekleri hakkında kararların alınmış olduğu bildirilmişti. Kendi payına Türk hükümeti de daha o zaman gelecekte bu tür göçleri önlemek için tedbirler almış ve şimdi zaten burada bulunan

---

⁶ Rossiyskiy gosudarstvennyy voenno-istoričeskiy arhiv, f. 400, op. 1, d. 74, ll. 156-159ob. Belgenin orijinalinin yayımlandığı yer: Kuprava, Salakaya ve Avidzba 324-325.

⁷ General Aleksandr Kartsov sözkonusu dönemde Rus Kafkas Ordusu'nun Genelkurmay Başkanı idi.

⁸ Tanzimat döneminin önde gelen devlet adamlarından biri olan Mehmed Emin Ali Paşa sözkonusu zamanda Osmanlı Hariciye Nazırı idi.

Dağlılardan gelen bu yoldaki başvuruları geri çevirmek için bugüne kadar elinden geleni yapmıştı. Geçenlerde Abhazlar ve Dağıstanlılar tarafından yapılan bu tür ricalar da bu surette reddedildi. Üstelik, mali durumunun bozuk olduğu ve bütün askeri nakliye araçlarını Girit'e aktarmak zorunda kaldığı şu sıralarda Babıali'nin bu kadar kalabalık insan kitlesinin göçüne izin verip onu gerçekleştirilmesine her zamandan daha az olanakları vardı.

Bu hal ve şartları göz önünde bulunduran Ali Paşa uzun süre Abhazların Türkiye'ye göçmelerine onay vermekte tereddüt etti. Bu yüzden ki, kendisine bu talebin sadece özünü kabul ettirmek bile İmparatorluk Misyonu'nun önemli çabasını gerektirdi.

Bundan sonra yeni göçmenlerin nereye yerleştirilecekleri konusu açıldı. Onları Babıali'nin istediği gibi Rumeli'ye yerleştirmek, böyle bir tedbirin bizim açımızdan yaratacağı politik sıkıntılar bir yana, oraya yerleştirilen çeşitli kavimlere mensup Müslüman göçmenlerin akınından hala toparlanamamış olan yerli Hıristiyanlarca da son derece nahoş karşılanırdı. Şu halde Küçük Asya kalıyordu. Kafkasya Yönetimi daha önce de göçmenlerin sınırlarımızdan uzak yerlerde, çoğunlukla Diyarbakir ve Erzincan arasında yerleştirilmesini arzu ettiğini belirtmişti. Türk hükümeti ise, limanlardan iskan yerlerine giden yolların kötü durumda olduğunu ve Çeçenlerle Abhazlar arasında çatışmalardan korktuğunu ileri sürerek buna itiraz etmişti. Ayrıca, Abhazların çeşitli bahanelerle Karadeniz kıyılarına yakın yerlerde kalmaları veya Erzincan'dan oralara dönmeleri her zaman mümkün olduğundan yerleşim koşullarının dürüstçe yerine getirileceğinden emin olunamazdı.

Nihayet, uzun tereddütten sonra ve yalnızca Misyon'un ısrarlı iknaları sonucunda Ali Paşa, konuyu Bakanlar Kurulu ile etraflica görüşerek, bana Babıali'nin gelecek ilkbaharda Abhazların göçmelerini kabul ettiğini ve onların Suriye'de yerleştirileceklerini bildirdi.

Bu ülkenin seçilmesi, sınırlarımızdan uzak olması göçmenlerin bize komşu bölgelere dönme olanaklarını ortadan kaldırdığı için yararlı olmuştur.

Fakat Fransa'nın öteden beri Suriye üzerinde gözü olduğundan, oradaki Katolik ahaliyi yerli halk için daima külfetli olan Kafkas göçmenlerinin akınından korumaya çalışacağı muhtemeldir. Diğer

yandan, Abhazların Suriye'nin kuzey kısmında yerleştirilmesi Zeytun Ermenileri için tehlikeli olabilir.

Yukarıdaki hususları General-Yaver Kartsov'a bildirerek kendisini Türk hükümetinin emirlerine genellikle kayıtsız şartsız olarak güvenilemeyeceği ve ileride Babialı'nın takviye alınan böylesine Müslüman unsurunu galeyana gelen Hıristiyan güçlerinin karşısına çıkarmak amacıyla Abhaz göçmenlerini Girit'e veya başka bir bölgeye göndermeyi akıl edebileceği konusunda uyardım. Bu öngörüm doğru çıkarsa Babialı'yi üstlendiği yükümlülüğü aynen yerine getirmeye mecbur etmek için Abhazların göçünü durduracağım.

Bütün yukarıdaki hususları Şansölye Yardımcısı Hazretlerine rapor edilmek üzere Ekselansınıza bildirmekle şeref duyarak İmparator hükümetinin bu konudaki görüşümü onaylamayı buyurup buyurmadığı hakkında beni haberdar etmenizi itaatla rica ederim.

N. İgnatyev

Aslına uygundur: P. İvanov

Belge No 2

Kafkasya Genel Valisi Büyük Prens M.N. Romanov'un II. Aleksandr'a Abhazların Türkiye'ye Göçleri Hakkındaki Mektubundan⁹

13 Şubat 1867

... General-Yaver İgnatyev beni Abhazların göçürülmesi ile ilgili çabaları ve sıkıntıları hakkında bilgilendirdi. Kısmen bu açıklamalardan, kısmen de Abhazların olağanüstü derecede itaatli ve yönetimin emirlerini itirazsız yerine getirmeye hazır olmalarından (ki bunu en başta ayaklandıklarından dolayı gördükleri sert cezalardan edindikleri izlenimlere atfediyorum) kendilerini Türkiye'ye toptan zorla kovmaktansa, Müslüman olan, güç erişilir dağ boğazlarında yaşayan ve ana sıradağ üzerinden Karaçaylar ve Kabardeylele temasları bulunan Tsebeldalılardan başlayarak elden geldiğince göçe teşvik etmeye karar verdik. Bu hareket planının ne derecede başarılı olacağı konusunda henüz bir şey söyleyemesem de, Tuğgeneral Tolstoy'un

⁹ Gosudarstvenniy arhiv Rossiyskoy Federatsii, f. 678, op. 1, 1867 g. , d. 806, ll. 69ob. -70. Belgenin orijinalinin yayımlandığı yer: Kuprava, Salakaya ve Avidzba 329-330.

Georgy Chochiev

Ağustos ayından itibaren Sohum Askeri Bölgesi'ni yönetme tarzından tamamen memnun olduğumu şimdiden belirtmeliyim...

Belge No 3

Kafkasya Genel Valisi Büyük Prens M.N. Romanov'un II. Aleksandr'a Mektubundan¹⁰

13 Mart 1867

... Abhazya'dan da iyi haberler geliyor: Pitsunda (eski Bzıb) Okругu'nun sakinleri Türkiye'ye gitmek istemiyorlar ve topluca gönüllü olarak Hıristiyanlığı kabul ediyorlar; Sohum yakınlarındaki en güvenilir köyler ve keza Tsebeldalılar ile Dallılar göç ediyorlar. Son husus gayet önemlidir, çünkü bu iki Müslüman kabile çok zor erişilen, Karaçay üzerinden Kabardey ile ulaşım ve teması sağlayan dağ boğazlarında meskundular. Böylece, sürülmesi tasarlanan 4 bin ailenin yerine 1500 civarında ve özellikle dağlarda yaşayan Müslümanın gideceğini ümit ediyorum...

Belge No 4

Trabzon Başkonsolosu A.N. Moşnin'in İstanbul'daki Rusya İmparatorluğu Elçiliği'ne Abhaz Göçmenlerin Türkiye'ye Varışları Hakkındaki Raporu¹¹

22 Mayıs 1867

Trabzon'a döndükten sonra Ekselansınızın emri üzerine hemen Abhazların göçü hakkında bilgi toplamaya başladım ve bu bilgileri dikkatinize sunmakla şeref duyuyorum.

Bildiğim kadarıyla bu göç Trabzon'a olmayacaktı. Yine de, Bay Skalon bana Kafkasya Yönetimi'nin her ihtimale karşı Konsolosluk tarafından Sohum'a dört Türk barkasının gönderilmesini istediğini sözlü olarak bildirince, derhal bana sadık Türk kaptanlarını Sohum'a

---

¹⁰ Gosudarstvennyy arhiv Rossiyskoy Federatsii, f. 678, op. 1, 1867 g. , d. 806, l. 73. Belgenin orijinalinin yayımlandığı yer: Kuprava, Salakaya ve Avidzba 366.

¹¹ Rossiyskiy gosudarstvennyy voenno-istoričeskiy arhiv, f. 400, op. 258/908, Az. ç. , 1866 g. , d. 54, ll. 242-243. Belgenin orijinalinin yayımlandığı yer: Kuprava, Salakaya ve Avidzba 390-392.

gidip 10 kadar barkayı hazır bulundurmalarına ikna etmiştim. Daha o zaman Abhazların bir bölümünün muhakkak Trabzon'a geleceğini tahmin etmiştim, çünkü burası, Çerkesler için de olduğu gibi, sürekli temasta buldukları tek şehirdir.

Nisan ayının başlarında Tuğgeneral Tolstoy, konsolosluğa göçün nisanın ikinci yarısında veya mayısın başlarında açılacağını ve 18 bin kişiyi kapsayacağını bildirdi; bu amaçla 70 barka göndermemizi istedi.

Ne konsolosluk, ne de Trabzon valisi göçmenlerin sayıları ve varış zamanları hakkında önceden haberdar edilmiş olduğundan o sırada ellerinde bu kadar barka yoktu, zira bunlar mutat olduğu üzere Kerç'ten Anadolu'ya tuz kaçakçılığıyla meşguldüler. Buna rağmen, yokluğumda işleri yöneten Bay Dendrino gerek Trabzon valisini ve gerekse Türk kaptanlarını durumdan haberdar etmişti.

18 Nisan'dan 18 Mayıs'a kadar buraya 72 Trabzon kabotaj barkasıyla Sohum'dan, Oçamçıra'dan¹² ve Abhazya'nın diğer küçük limanlarından 10.865 kişi geldi.

11 Mayıs'ta Perkud adlı Türk gemisi ve ... adlı İngiliz gemisi 2159 kişi ile Köstence'ye hareket etti.

13 Mayıs'ta Malahov adlı Türk gemisi ve Honus adlı İngiliz gemisi 1743 kişi ile Varna'ya hareket etti.

16 Mayıs'ta Taif adlı Türk korveti ... adlı İngiliz gemileriyle birlikte 3130 kişi ile Varna'ya hareket etti.

Toplam olarak Rumeli'ye 7132 kişi gönderildi. Trabzon'da kalan 3823 kişi şehir dışında, daha önce 70 bin kişilik Çerkes kampının bulunduğu Sarıdere civarında üç ahşap yapıda ikamet ediyorlar.

Sağlık durumları mükemmeldir. 10.865 göçmen arasında biri barkada, ikisi kampta olmak üzere sadece üç ölüm vuku buldu. Bu rakamlar tartışmasız olsa da Rus resmi rakamlarıninkine uymuyor. Örneğin, Yunus Ahmet isminde bir reisin barkasına ait 288/49 No'lu ruhsatiye üzerinde 140 kişinin gönderildiği işaretlenmiş olmasına karşın yalnız 35 kişi geldi. 72 gemideki toplam fark ise 1105 ediyor.

Yine de gemilerin çoğunluğunda, özellikle Oçamçıra'dan çıkmış olanlarda, göçmen sayıları doğrudur.

---

¹² Orijinalde "Vamşıra" olarak geçmektedir.

Georgy Chochiev

Bir de gemilerin çoğunluğunun Samsun ve Sinop'ta kiralandığını belirtmek gerekiyor. Buraya gelen Türk yerel makamları da onlara kira farkı olarak kişi başına 50 kapik ödettiriyorlar.

Kafkasya Yüksek Yönetimi'nin tedbirleri ve Abhazların para durumlarının iyi olması sayesinde bu göç pek iyi koşullarda devam ediyorsa da, Trabzon'da yine çok hazin bir izlenim bıraktı.

P. S. Dün 400 Abhazı taşıyan "Rior" adlı Fransız vapuru geldi.

Aslına uygundur: Devlet Danışmanı Al. Moşnin

Belge No 5

Sohum Askeri Bölgesi Başkanı M. Tolstoy'un Kafkasya Dağlılar İdaresi Başkanı Tuğgeneral L.S. Staroselski'ye Abhaz Ahalisinin Türkiye'ye Göçünün Tamamlanması Hakkındaki Raporundan¹³

22 Haziran 1867

Yüksek İmparatorluk Ekselensları Kafkas Ordusu Başkomutanı'nın Kutais valisine 9 Şubat 1867 tarihli yönergesinin yayımlanması üzerine başlayan göç tamamlandı ve bu 3 Haziran tarihli ve 70 No'lu bölgesel emirname ile ilan edildi. Okrug başkanlarının sundukları verilerden anlaşıldığı üzere, Pitsunda Okrugundan 226 hanede 666 erkek ve 469 kadın, Dranda Okrugundan 626 hanede 1714 erkek ve 1531 kadın, Tsebelda Okrugundan ahalinin tamamı, yani 2503 hanede 14. 740 kişi, genel toplam olarak da 3358 hanede 19.342 kişi göç etti.

Bunları Ekselansınıza Yüce Majesteleri İmparatora rapor edilmek üzere bildirirken şunu da ilave ediyorum ki Tsebelda ve Dal ahalisinin nakli için gemileri sağlamayı üstlenen müteahhitlere 18.126 ruble 15 kapik, Pitsunda Okrugunun en yoksul göçmenlerine yardım olarak da o okrugun başkan muavini vekili tarafından 50 ruble verildi ve böylece toplam olarak 18.176 ruble harcandı, ki kişi başına 97.07 kapik ediyor.

---

¹³ Tsentralny gosudarstvennyy istoričeskiy arhiv Gruzii, f. 545, op. 1, 1866 g. , d. 191, ll. 186-186 ob. Belgenin orijinalinin yayımlandığı yer: Kuprava, Salakaya ve Avidzba 392-393.

Göçün bitmesine paralel olarak Dranda Okrugu'nun kalan sakinlerinin silahsızlandırılmalarına başlandı ve kendilerinden 1015 adet tüfek ve 70 adet tabanca toplandı...

Belge No 6

Trabzon Başkonsolosu A.N. Moşnin'in İstanbul'daki Rusya İmparatorluğu Elçiliği'ne Abhazların "Sınır Bölgeleri"nden Göç Etmeleri Hakkındaki Raporundan¹⁴

29 Temmuz 1867

Abhazlar hakkında 19 Haziran tarihli ve 246 No'lu son raporumdan Ekselansınızın malumudur ki, 19 Haziran'a kadar buradaki sayıları 3170 kişiydi. O günden itibaren tam bir ay zarfında Trabzon'a yeni göçmen gelmedi. Gerçi bazı nüfuzlu Abhazlar, öncelikle köleleri olmak üzere diğer soydaşlarını da buraya göç ettirmek için çok çalıştılar. Bu zaman diliminde Abhazların İstanbul'a yeni sevkleri de olmadı...

3 günde, yani ayın 17, 18 ve 19'unda vali buradan dört vapur ve bu vapurların yedeğe aldığı iki gemiyle 3000 civarında Abhazı gönderdi. Artık burada yalnız 350 kadar kişi kalıyor. Abhazlar bazen kişi başına 10 kuruşa inen son derece düşük fiyatlarla İzmit'e gönderildiler. Bu son durum aralarında hoşnutsuzluğa sebep oldu, çünkü hepsi Rumeli'ye gitmek istiyordu...

Abhazların göçü böylece sona ermiş sayılabilir. Kafkasya Yönetimi'nin istediği gibi onlar sınır bölgelerinden uzaklaştırıldılar. Buraya biraz önce gelen "İzmit" adlı küçük Türk vapuru yarın geriye kalan Abhaz göçmenlerini de götürecektir.

İmzalayan: Moşnin

Aslına uygundur: Yarbay [imza]

---

¹⁴ Rossiyskiy gosudarstvenniy voenno-istoričeskiy arhiv, f. 400, op. 1, d. 74, ll. 249-252. Belgenin orijinalinin yayımlandığı yer: Kuprava, Salakaya ve Avidzba 393-396.

Belge No 7

Kafkasya Genel Valisi Büyük Prens M.N. Romanov'un Savaş Bakanı D.A. Milyutin'e Abhaz Ahalisinin Bir Kısımının Türkiye'ye Tehcir Edilmesi Hakkındaki Yazısı¹⁵

24/31 Temmuz 1867

Geçen yılın sonbaharında Petersburg'ta bulunduğum sırada o yılın yazında Abhazy'a'da cereyan eden olaylar hakkında görüşümü size bizzat arz etme fırsatına kavuşmuş ve bu düşüncelerimden hareketle gerek coğrafi konumu, gerekse iç yönetiminin ve dış ilişkilerinin bundan önceki şartları itibarıyla müstesna öneme sahip bu bölgede egemenliğimizin sağlam bir şekilde yerleştirilmesini amaçlayan özel ve enerjik tedbirlerin alınmasını gerekli gördüğümü belirtmişim.

Başka devletlerin bize karşı ilk düşmanca hareketleri halinde bu bölgenin bizim için yaratacağı sayısız müşkülât ve zuhuratı bertaraf etme yolları hakkındaki önerilerimi size bildirerek ve bizzat Majesteleri İmparatorun mütalaasına sunarak, bu çerçevede temel bir tedbir olarak Abhazy'a ve [özellikle] Tsebelda ahalisinin Müslüman unsurunun Türkiye'ye göçmesine izin ve hatta teşvik vermek suretiyle olabildiğince yayıflatılmasını göstermişim.

Aynı yılın kasım ayının sonunda bu tedbirin uygulanması için yüksek izni alarak derhal yerel makamlara bu işin istenilen sonucu doğurması için hangi yöntemlerle yürütüleceği hakkında ayrıntılı talimatı verdim ve aynı zamanda Türk hükümeti ile göçmenlerin kabulü ve karaya çıkma ve yerleşme bölgelerinin seçimi konusunda gerekli sözleşmenin yapılması için İstanbul'daki elçimle temasa geçtim. Tahminime göre, bu göçmen kitlesi 4500 aile kadar olacaktı; işin en uygun biçimde gerçekleştirilmesi için sevklerine ilkbaharın gelişiyi başlanmalıydı.

Babialı önce göçmenlerin kabulünü reddetmek istediğini belirttiyse de, çok geçmeden 4 bin ailenin göçüne razı olduğunu açıkladı ve onların yerleşim yeri olarak Suriye'yi gösterdi. Bunun gereği olarak Kafkasya Yönetimi, Babialı göçmenleri taşıyacak vapurlarını göndermeye imkan ararken, kendi emriyle Abhazları Anadolu kıyısının üç noktasına – Trabzon, Samsun ve Sinop'a – sevk etme hakkını elde etti.

---

¹⁵ Rossiyskiy gosudarstvenniy voenno-istoričeskiy arhiv, f. 400, op. 1, Az. ç. , 1866 g. , d. 74, ll. 253-257. Belgenin orijinalinin yayımlandığı yer: Kuprava, Salakaya ve Avidzba 396-399.

Herhangi engelleyici hadiseler ortaya çıkmadan önce bu sözleşmeden yararlanmak istediğim için sıcak mevsimin gelmesiyle birlikte, nisanın sonlarından itibaren göçmenlerin küçük kafiler halinde ve hiç olmazsa ufak teknelerle belirlenen üç noktaya taşınmaları hakkında bir emir çıkardım. Fakat 1863 ve 1864 yıllarında Batı Kafkasya dağlılarının göçünde ortaya çıkan durumları göz önünde tutarak, aynı zamanda göçmenlerin gemilere kurala uygun biçimde binmelerini ve bu gemilerin tatlı su ve erzakla yeterli ölçüde ikmal edilmelerini kontrol etmek ve bindirme yerlerinde yolcuların aşırı birikmelerine hiçbir surette meydan vermemek için gereken bütün önlemleri almayı emrettim. Ayrıca bu operasyonu kolaylaştırmak ve hızlandırmak amacıyla Rusya Vapurculuk Şirketi'ne ait özel bir vapurun kiralanmasına ve göçmenlerin küçük gemilerle taşınma harcının hazineden ödenmesine izin verdim.

Bu tedbirler altında başlayan göç gayet başarılı biçimde gerçekleşirken, Sohum Ogrugu ahalisinin bütün talep ve isteklerimize tam bir itaatla boyun eğmesi sayesinde göçün başlangıçta öngörülen sınırlara ulaşması, hatta önemli ölçüde aşması da ciddi bir zorluk yaratmayacaktı. Buna rağmen, öncelikle İstanbul elçimiz tarafından göçmenlerin Hristiyan ahaliyle yan yana yerleştirilebileceği yolunda dile getirilen kuşkulardan (ki gerçekten de doğrulanmakta gecikmedi) ve bir de halk arasında güçlü bir şekilde kendini gösteren Hristiyanlığı kabul etme eğiliminden dolayı göçü ilk tahminimizin biraz altında bile olan rakamda durdurmayı gerekli gördüm.

Söz konusu eğilime samimi bir dini inancın sonucu olarak bakılamayacağı açıksa da, gene de gerek basit halk, gerekse en yüksek ve nüfuzlu soylara ait aileler arasında [Hristiyanlığa] geçenlerin sayısının önemli derecede olup gittikçe artması gerçeği, bu ülkenin imparatorlukla gelecekteki büyük manevi ve siyasi birliğinin güvence altına alınmasına hizmet edebilir. Bu yüzdendir ki bölge yönetimlerinin gayretlerini stratejik açıdan en önemli yerler olan Dal ve Tsebelda'da meskun en fanatik ahali ile Abhazy'nın bazı en ücra kısımlarının, keza Müslüman ahalisinin uzaklaştırılmasına yöneltirken ülkenin geriye kalan kısmından sadece en zararlı etklilerde bulunan bazı ailelerin Türkiye'ye göç ettirilmelerini emrettim.

Bu talimatlar aynen yerine getirildi ve nisanın son günlerinde başlatılan göç haziranın başlarında tam bir düzen içinde bitirildi.

Tsebelda ve Dal'in tüm nüfusu, yani toplam 2503 hanede 14.740 kişi, Abhazya'nın Pitsunda ve Dranda okruglarından 855 hanede 4602 kişi Trabzon, Samsun ve Sinop'a nakledilip oralara ulaştıkça Türk hükümetinin emriyle daha ötelere gönderiliyorlar. Trabzon konsolosumuzun raporlarından burada karaya çıkarılan 13 bin küsur göçmenden hepsinin de mükemmel durumda geldiği ve bütün bu sayıdan sadece birkaç ölüm hadisesinin vuku bulduğu anlaşılıyor.

Gerek göçmenlerin nakli ve gerekse diğer zorunlu ihtiyaçları için verdiğim izinler üzerine yapılan masrafların tamamı ancak 20 bin rubleye varıyor.

Yukarıdaki hususları size bildirirken belirttiğim masrafların hesapta olmayan askeri harcamalar için bana tahsis edilen tutardan yapıldığını ve boşalan Tsebelda ve Dal bölgesinde Hıristiyan ve öncelikle Rus nüfusunu yerleştirmek düşüncesinde olup kısa zamanda bununla ilgili daha ayrıntılı önerilerimi size iletteceğimi de sözlerime ekliyorum.

*Kafkas Ordusu Başkomutanı General-Feldzeugmeister Mihail
Daire Başkanı: Tuğgeneral [imza]*

Belge No 8

Türkiye'deki Çerkes Göçmenlerine Dair Muhtıra'dan¹⁶

... (Konsolos Palgrave, no. 9, 26 Nisan 1867 ve no. 13, 16 Mayıs 1867)

1867 yılının Nisan ve Mayıs aylarında Konsolos Palgrave 5600 Çerkes göçmeninin Trabzon'a gelmiş olduğunu ve Rusya hükümeti tarafından Kafkasya'dan sürülen ve tek suçları Rus olmamaları olan 20.000 Abhazın kabulü için o bölgede hazırlıkların devam ettiğini bildirdi. Geldiklerinde gruplara bölünerek Batum, Trabzon, Samsun ve Sinop limanlarına dağıtılacakları konusunda anlaşmaya varılmıştı.

Konsolos Palgrave, karaya çıkarılan sürgünlerin davranışlarının değişmeksizin sakin ve düzenli olduğunu ve yeni ev sahiplerine büyük minnettarlık ve hürmet gösterdiklerini sözlerin ekledi.

(Konsolos Palgrave, no. 29, 15 Temmuz 1867)

Ağustos 1867'de Konsolos Palgrave'den bir başka rapor alındı. Bunda kendisinin Abhaz göçü hakkında İstanbul'a Lord Lyons'ın adına

---

¹⁶ NA. FO. No. 881/3065. Turkey: Memorandum respecting Circassian Emigrants in Turkey. Mr. E. Hertslet (Jan. 23, 1877) 18-23.

gönderdiği raporun bir sureti aktarılıyordu. Ruslardan gördükleri muameleye ve Trabzon'dan Varna'ya nakillerine ilişkin birçok enteresan ayrıntıları içerdiği için bunu tümüyle veriyoruz:

(Konsolos Palgrave, no. 29, 15 Temmuz 1867'ye ek 1)

Bu yazı ile birlikte Lord Cenaplarınıza Varna güzergahlarında iken halen burada kampta ikamet eden belli başlı Abhaz reislerinin birkaç gün önce bu eyaletin valisi Muhlis Paşa hazretlerine sundukları Türkçe bir dilekçe ile İngilizce tercümesini aktarmakla şeref duyuyorum.

Bu belge bir dereceye kadar öyküsünü kendi anlatıyorsa da, gerek dilekçenin içeriği ve gerekse onu Lord Cenaplarınıza aktarmamın nedenleri hakkında birkaç açıklayıcı sözü ekliyorum.

Birincisi, dilekçenin kendisinden de görüleceği üzere, Abhazlar aile sayılarına sadece gerçek anlamıyla akrabaları değil, aynı çatı altında yetiştirilmiş ve esas aileye çok genel bir biçimde üvey ilişkilerle merbut evin bağımlı kişilerini de dahil ederler ki, bunlar Araplar arasında olduğu gibi gerçek akrabalıktan daha az bağlayıcı sayılmayarak bu hususta kan ve süt birbirine eşdeğer tutulur. Bu yüzden onların aile hesaplamaları çoğu zaman altıdan sekize, ona ve bazen daha da yüksek rakamlara kadar değişiyor.

Şimdi bu defa hakikaten gemilere binip Türkiye'ye hareket eden Abhazların sayısı aslında 16.000'in biraz üzerindedir. Bunlar dilekçede 1500 aileye inmiştir. Geriye kalanlar, aynı oranda sayılırsa, yaklaşık 30.000 veya 35.000 kişiyi veriyor fakat bu, en kesin bilgilere göre, bir abartma olup gerçek pay 20.000'in biraz altına düşüyor.

İkincisi, göçmenlerin en büyük bölümünü nakleden Türk deniz kaptanlarının gemi evraklarını bizzat inceleyerek, istisnasız her durumda gemiye limanda gümrük muamelesi sırasında verilen Rus yolcu listesinin Sohumkale'deki Osmanlı Konsolos Yardımcısı tarafından sağlanan Türk ruhsatıyesinde yazılı sayıdan çok daha yüksek olduğunu, üstelik sonuncusunun daima doğru, birincisinin de aynı şekilde daima sahte olduğunu meydana çıkardım.

Şimdi, Rusça anlamayan Türk deniz kaptanlarının içeriklerini bilmedikleri bu tahrif edilmiş evrakların bariz gayesi, Rus resmi listelerinde binenlerin sayısını gerçekte olduğundan çok daha büyük göstererek Rusya hükümetine gerektiği zaman Abhazların halen yaptıkları şikayetleri çürütmeye olanak vermektir. Gerçekten de Sohumkale'nin Rus valisi geçen hafta Trabzon paşasına gönderdiği bir

mektupta Abhazların yaptıkları şikayetlerin doğruluğunu inkar ederek artık bu taktikten yararlanmış oldu.

Üçüncüsü, bu dilekçede özel bir şikayet konusu olan ailelerin keyfi surette bölünmüş ve çocukların ana babalarından ayrılmış olmaları ve benzeri tamamen doğrudur. Buraya nakledildikten sonra sayısı bir zaman 13.000'ü bulan şehir dışındaki Abhaz kampını oluşturanların ana bölümü yaşlı erkekler ve kadınlar ile çok genç çocuklardı; genç ve sağlam olanlar ise, çok az istisnaıyla geride alıkondular. Kampı ziyaret eden herkesin ilk bakışta gözüne çarpan bu hakikat genel olarak biliniyordu ve üstelik ben onu Abhazya'dan bizzat tanıdığım birkaç ailenin örneğinde ayrıntılarıyla saptayabilmişim.

Bunun Rus hükümetinin Polonya'da güttüğü sistemle ilgili olarak Lehler tarafından bazen yapılan açıklamalara garip bir biçimde ek delil sağladığı da belirtilebilir.

Dördüncüsü, Abhazlardan Rus topraklarında kalanlar bunu büyük olasılıkla kendi istekleriyle değil zorlama altında yaptılar. Arazileri ve malları kısmen açık baskılar, kısmen Rus alıcıların yararına yapılan itibari satışlar yoluyla ellerinden alındı. Bu da herkesçe bilinen bir hakikat olup buna gerek nisanda Sohumkale'ye, gerekse geçen mayısta Abhazya'ya sınırdaş [bölge olan] Megrelya'daki Zugdidi'ye¹⁷ yaptığım ziyaretler sırasında kendim de tanık olmuştum. Eyalette alıkonanlar son derece perişan durumdadırlar ve şurası kesindir ki gemilere binebilmek ve artık Türkiye'de bulunanlara katılabilmek için defalarca Rus yöneticilerine müracaat etmişlerdir. Ne var ki yollarda ve tarlalarda çalıştırılmak için kendilerine ihtiyaçları olan Ruslar buna izin vermeyeceklerdir.

Bu durum özellikle Rus Kafkas Yönetimi'nin Türkiye'den işçi temin etmek için geçenlerde yaptığı girişimin başarısızlıkla sonuçlanmış olmasından ileri geliyor. Bu uğurda buralarda Rus ajanları tarafından bu vilayetin Rum ve başka Hıristiyan tebaasına yönelik gurur okşayıcı davetler dolaştırılmış, fakat geri çevrilmiştir.

Bu yüzden şimdi Rus Kafkas Yönetimi bu boşluğu alıkoyabileceği Abhaz ahalisi ile doldurmak peşindedir. Onlardan artık çok az riski göze alarak istedikleri tarzda yararlanabilirler, çünkü Abhaz soyluları

---

¹⁷ Orijinalde "Yogdidi" olarak geçmektedir.

ve ileri gelenleri özenle savıldıktan sonra hem fiziki, hem de manevi yoksulluk kalanları şimdiki gardiyanlarına itaatkar hale getirebilir.

Dilekçe bizzat aşağıda imzaları bulunan beyler tarafından ve fakat Trabzon valisi Muhlis Paşa Hazretleri ve kendimin tavsiyeleri üzerine şimdi olduğu gibi veciz bir şekilde düzenlenip kaleme alındı. Zira çoğunu daha Abhazy'a da iken tanıdığım bu beyler ve başka reisler defalarca şikayetlerini şifahen önüme getirip tazminatı elde etme veya hiç olmazsa isteme yolları hakkında bana akıl danıştıkları sırada konuyu Paşa Hazretlerine anlattım ve bunun üzerine o da kendilerini kabul etti. İşte o zaman aramızda anlaştığımız göre, Şirin Bey ve arkadaşları kaygılarını yazıya döküp Paşanın aracılığıyla Babialı'ye ileteceklerdi. Bu yapıldı ve Paşa Hazretleri dilekçeyi İstanbul'a gönderirken bana da bir suretini yollayarak konunun ileride daha fazla haberleşmelere yol açacağı ihtimaline karşı Lord Cenaplarının bilgilerine sunmamı rica etti.

Babialı'nın çekeceği protesto üzerine Rus hükümetinin dilekçede yer alan iddiaları resmen inkar edeceği veya yalanlayacağı bekleniyor. Ne var ki bu iddialar yalnız tarafımdan değil, birçok yetkili ve yansız kişilerce de titizlikle incelendi ve bütün esas noktaları itibarıyla doğru bulundu.

Halen burada kampta kalan Abhazların sayısı yaklaşık 4000'dir. Mevsim artık sağlığa zararlı hal almaya başlıyor. Şehirde tifo hadiseleri vuku buldu ve görevini gerçekten iyi yapan yerli yönetimin dikkati sayesinde şu anda ne bu, ne de bir başka bulaşıcı hastalık Abhaz kampının yolunu bulabildi. Sürgünleri Varna veya herhangi bir başka bölgedeki nihai yerleşme yerlerine taşımak için İstanbul'dan vaat edilen vapurları heyecanla bekliyoruz.

Şimdilik hiç yeni gelen olmadı fakat, işlerin olağan düzeni itibarıyla, alıkonan Abhazların etraflarında çizilen 'kordon'u neticede yarıp Türkiye'deki akrabalarıyla yeniden birleşme yollarını bulmaları muhtemeldir; eğer Rus hükümeti artık şayiası yayılan ve onları kuzeydoğu istikametinde Kafkasya'nın ötesine, Stavropol ardındaki ovaların içine, Astrahan tarafına nakletmeyi öngören planını bundan önce gerçekten uygulamazsa.

Aşağıdaki, atfedilen dilekçedir:

(Konsolos Palgrave, no. 29, 15 Temmuz 1867'ye ek 2)

Trabzon'da kamp kuran Abhaz reislerinin bu şehrin ve vilayetin valisi Muhlis Paşa Hazretlerine verdikleri dilekçenin tercümesidir

Aşağıda imzalarımız bulunan biz, bu dilekçemizi tarafından İstanbul'daki hükümete iletmek üzere Muhlis Paşa Hazretlerine takdim ederek o makamdan Rus hükümetine 4500 kadar Abhaz ailesinin Türk topraklarına gönderileceği yolunda Rus hükümeti ile Babiali arasında yapılan sözleşmenin yerine getirilmesi talebiyle uygun protestonun çekilebileceği ümidindeyiz. Şimdi bu ana dek yalnızca 1500 aile bu şekilde gönderilerek geriye kalanlar [onları] izlemekten Rus hükümetince engelleniyorlar. Bu muamele dayanılmaz ıstıraplara neden oldu, çünkü ailelerin bu tarzda bölünmesinin ve bu kadar çok kişinin Abhazy'a da alıkonulmasının sonucu olarak birçok durumlarda karılar Türkiye'ye sevk edilirken kocaları Rusya'da durduruldu, anneler çocuksuz, çocuklar da annesiz buraya gönderildi ve saire.

Şimdi Majesteleri Padişah Sultanımızın hükümeti tarafından kabul edilme lütfuna mazhar olduğumuzdan buraya geldik ve topraklarımızın ve mallarımızın kaybını hiç sayarız; ancak ailelerimizin bu parçalanması ve yıkılması ve öz çocuklarımızdan bu zorla ayrılmamız tahammül edebileceğimizi aşıyor. Fakat Ruslar muktedir, biz ise son derece ezginiz.

Buna göre, halen alıkonan ailelerin ve kişilerin hemşehrilerini ve akrabalarını izleyip onlarla yeniden birleşmekte serbest bırakılmalarını talep ediyoruz.

İmzalanmıştır: Şirin Bey, Marşan¹⁸ ve 23 başka reis, her birinin adı yazılıdır.

8 Rebiülevvel Hicri sene 1284 tarihlidir (10 Temmuz 1867'ye tekabül ediyor)

(Konsolos Palgrave, no. 32, 2 Ağustos 1867'ye ek 3)

Bir diğer raporunda Bay Palgrave şunu bildirdi:

---

¹⁸ Orijinalde "Shereem Beg, Marshian" olarak geçmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'na göçten önce Abhazya'nın Tsebelda yöresini yöneten ve kaynaklarda değişik biçimlerde (*Marşan, Marşani, Marşania* vs.) anılan güçlü ve kalabalık bir feodal aileye mensup bu zat 1866 ayaklanmasına da faal olarak katılmıştır (Kuprava, Salakaya ve Avidzba 303-310).

Geçen ayın 31'inde 3100 Abhaz Osmanlı Hükümeti tarafından temin edilen vapur ve gemilere bindirilerek, açıklandığına göre, buradan Marmara Denizi'nin kıyısındaki İzmit yöresine hareket etti.

500 ile 600 arasında bir miktar şimdilik burada kalıyor. Onlar gelecek hafta içinde Osmanlı gemilerine bindirilecekler; varış yerleri Varna'dır.

Buranın yerel hükümeti, adı geçen Abhazların asayiş ve sağlık durumlarına ve diğer şartlarına baştan sona kadar gösterdiği dikkat itibarıyla büyük yararlıklar sağladı. Şurası bir gerçektir ki rahmetli Trabzon valisi Hacı Ali¹⁹ Paşa Hazretleri döneminde, aksi halde vuku bulması muhtemel kimi suiistimallerin önüne geçilmesi burada görevlendirilen karantina doktoru Bay Millingen ile benim dostça fakat uyanık denetimimizi gerektiriyordu; ve üzülererek öğrendim ki [bu tür suiistimaller] Samsun ve Sinop'ta – böyle denetimin bu mesafede doğal olarak imkansız olduğu yerlerde – Abhaz sürgünlerinin konaklanmaları ve taşınmaları sırasında hakikaten meydana gelmiş.

Trabzon'un kendisi sözkonusuysa, şunu memnuniyetle ilave ediyorum ki şimdiki valisi Muhlis Paşa Hazretlerinin bu hususta davranışları tamamen tatmin ediciydi: yapılan en küçük tenbih kendisi tarafından ihtiyatlı ama kararlı bir biçimde irdelendi ve böylelikle ajanlarla emrindekilerin her dolandırıcılık ve zimmete para geçirme teşebbüsü engellendi.

Abhazlar defalarca minnettarlıklarını belirterek artık genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olma zihniyetini benimsemiş bulunuyorlar ve kendileriyle daha Rus topraklarında buldukları zaman tanışmış olduğumdan burada kaldıkları sürece mizaçlarında meydana gelen bariz bir iyileşmeye tanıklık edebilirim...

Belge No 9

Abaza Kabilesi ahalisinin Memalik-i Şahaneye Hicretlerine İzin Verilmesi²⁰

Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciyeye Rusya sefareti tarafından gönderilen müzekkirenin tercümesidir:

---

¹⁹ Orijinalde "Hajj Alu" olarak geçmektedir.

²⁰ BOA. İ. MMS. No. 34/1408 (24 Zilkade 1283).

Memalik-i Mahruse-i Şahaneye hicrete müsaade istirhamını havi Abaza kabilesi vekillerinin rikâb-ı şahaneye arzuhal takdim etmiş oldukları geçen Eylüde taraf-ı ali-i cenab-ı nezaret-penahilerinden sefaret-i imparatoriyeye bildirilmiş idi. Keyfiyet Kafkasya Kaimmakamlığına işar olunup icra kılınan tahkikat-ı mahalliye üzerine kabile-i merkume rüesasından olup Dersaadette bulunan Hasan Marğani²¹ ve sairlerinin eser-i teşvik ve tahriki olmak üzere kabile-i mezkûreden nüfus-ı kesirenin Memalik-i Şahaneye hicret arzusunda buldukları cevaben bildirilmiştir. Çeçenlerin hicretinden sonra bir kabilenin heyetçe muhaceret daiyesinde bulunduğu halde meramlarının tervic ve teshil kılınmaması hükümet-i mahalliyece mukadder ise de ehl-i İslamdan bulunan bir kavmin hem-mezhebi olan bir devlet memalikine muhaceret için izhar eylediği arzuya suret-i cebriyede mümanaat göstermek hükümet-i imparatoriye nazarında menfur add olduğundan muhaceret-i ahire esnasında meri olduğu vechle Abaza muhacirleri dahi la-akall Haçu ve Erzincan ve Tokad ve Amasya ve Samsun kadar Rusya hududuna baid mahallerde iskân kılınmak şartıyla kabile-i merkumenin istidasına muvafakat olduğuna ve önümüzdeki evvel bahardan itibaren üç bin beş yüz – dört bin familya muhaceret edebileceği Kafkasya Kaimmakamlığı tarafından işar kılınmıştır. Şart-ı mezkûr nezd-i Saltanat-ı Seniyece rehin kabul olursa hükümet-i mahalliye muhacirini bir buçuk nihayet iki ayda Karadeniz sahilinde münasib mevakie cem edebilmek üzere teşebbüsât ve tedarükât-ı lazimeye mübaşeret edeceğinden Saltanat-ı Seniye tarafından muhacirini sefaine irkâb için Kafkasya sahilinde tayin olunacak mevakie evvel baharda kaç kıta vapur gönderilebileceğinin ve muhacirin Memalik-i Şahanenin hangi iskelelerine çıkarılacağına şimdiden sefaret-i imparatoriyeye bildirilmesi arzu olunur.

[İmzasız, tarihsiz]

---

²¹ Orijinalde “Murğani” olarak geçmektedir. Kaynaklarda *Maan*, *Marğan*, *Marğani*, *Marğania* biçimleriyle anılan oldukça nüfuzlu bir aileye mensup bu zat daha 19. yüzyılın ortalarından beri Abhazya’da Osmanlı yönelimli feodal kesimin önde gelen temsilcilerinden biri olup 1866–1867’lerde Abhazların Osmanlı İmparatorluğu’na kitlesel göçünün en hararetli savunucusu ve tertipçisi olmuştur (Dzidzariya 128, 135, 141, 265, 279-280).

Mukaddema Memalik-i Mahruse-i Şahaneye gelen muhacirinin hin-i vürudette künyeleri yazılmamış ve muahharen bu işe vuku-i memuriyet-i acizanemde keyfiyet sevk memurlarına bildirilmiş idiye de o aralık nüfusun külliyyet üzere tecahümünden naşi matlub vechle muvaffak olunamamış olduğundan şimdilerde masarifat-ı vakianın rüyet-i muhasebatınca pek müşkülât çekilegelediği görülmekte ve gerçi idare-i mahsusanın marifet ve nezaretiyle imrar edilen nüfusun mikdarı ile kangı mahallere gönderildiği mazbut olup sair mevidlerden sevk olunanların pek karışık halde olmak hasebiyle oralardan nerelere ne kadar nüfus sevk edildiğinin sıhhati pek de bilinmemekte olmasıyla beraber ol vakit tayin olunan sevk memurları lisan-aşına olmadığından tefhim ve tefehhümatı bi-t-tab vesait-i müteaddide ile icra etmekten ve binaen-aleyh husule gelen sehviyattan naşi bir hane birkaç mahalle sevk edilmiş olduğu cihetle bu misillülerin muahharen vaki olan müstedayatı üzerine zevi-l-erhamına kavuşturulmak için hazine-i celileye el-haletü hazihi bir takım masarif-i mükerrere dahi vukua gelmekte idüğüne ve işte şu haller hakikaten istilzam-ı teessüf eylediğine mebni bu defa vürudu mukarrer olan muhacirinin saye-i teshilat-vaye-i hazret-i padişahide umur-ı sevkiye ve iskâniyelerinin hem devletçe ve hem de kendilerince faide-bahş olacak bir kaide-i mazbuta tahtında cereyan ettirilmesi hasb-el-ubudiye emel olunarak binaberin işbu muhacirinin evvel-emirde mevidlere vusullerinde sagir ve kebir ve zükûr ve inasının cins ve kabileleriyle beraber mikdar-ı nüfusları bilinmek için mükemmel birer künye defteri ve bunlardan nerelere ne kadar nüfus götürüldüğünü mübeyyin irice birer de sevk jurnalı tutulması ve anlardan başka olarak mevidlerde ve esna-ı rah ve mahall-i iskânlarda sigar ve kibarına verilecek tayinatta merakiz-i ihtilâsât vuku bulmamak üzere beher reis-i hane yedine birer tayin pusulası verilmesi muhassenatı mucib olup ez-cümle işbu pusulalar muahharen hanelerinin inşa ve edevat-ı çift ve sairelerinin itasında kaide-i müttehazanın hüsn-i icrasına medar-ı külli olacağı gibi arzilerinin tefrik ve tahdidinde ve tamamı-i iskânın husulüyle masarifat-ı umumiyenin mikdarını mutazammın defatir ile beraber hazine-i celileye takdim olunacağı halde tedkik-i muhasebatta dahi pek sühulet husule geleceği derkâr idüğünden mezkûr üç neviden tanzim ettirilen

birer kıta nümune manzur-ı ali-i riyaset-penahileri buyurulmak üzere merbuten takdim kılınmağla bunlardan tayin olunacak sevk memurlarına lüzum-ı mikdarının tevdi ve itası zımında beherinden nümune zahrlarına işaret olunan mikdar-ı şeyin tab ettirilmesi hususunun Maarif Nezaret-i Behiyesine işar buyurulması.

Ve bir de marr-üz-zıkr vürudu mukarrer bulunan muhacirinin malum-ı ali-i hıdiv-ekremileri buyurulduğu üzere ibtida-ı Mayısta nakline mübaşeret olunacağından bunların musammem olan mahallere sevk ve isrası için ittihaz olunan üç mevride şimdiden lisan-aşına birer memurun intihab ve tayinine lüzum görünerek ol babta vuku bulan arz ve istizan-ı acizanem üzerine bunların sıfat-ı matlubede olarak intihabına irade-i aliye-i daverileri şeref-sudur buyurulmağla münasibleri lede-t-teemmül Divan-ı İstinaf baş kâtib-i sabıkı Edib Efendi ile müteveffa Vasıf Paşa divanı kâtibi Hasan Haydar Efendinin zaten Çerkes oldukları cihetle bi-t-tab lisan-aşına bulunacakları gibi Türkçe kitabette dahi maharet ve her suretle istikamet ve sadakatları meşhud idüğünden ve Muhacir İdaresi ceride mümeyyizi İsmail Efendi dahi Muhacirin Komisyonunun bidayet-i teşkilinden feshine değin hüsn-i hizmet etmiş ve el-yevm etmekte bulunmuş olduğundan merbut pusulada gösterilen üç bin guruş maaşlarla muma-ileyhümden Edib Efendinin Trabzona ve Haydar Efendinin Sinoba ve gerçi muma-ileyh İsmail Efendi lisan-aşına değil ise de muhacirinin hal ve mişvarlarına vakıf olup zaten Samsunda muvazzaf tercüman bulunmak hasebiyle efendi-i muma-ileyhin dahi mezkûr Samsun mevriline batabayın nümunesi takdim kılınan jurnal ve nüfus defterlerinin tanzim ve tahriri için kendilerine kezalik mezbur pusulada mikdarı muharrer maaşlarla yine lisan-aşına üçer nefer kâtib dahi terfik olunduğu takdirde cümlesinin şehri maaşları on beş bin guruşa balığ olacağına ve meblağ-ı mezbur ise marr-ül-beyan pusula balasında gösterildiği vechle mukaddema iki mevki için verilen maaşların sülüsü derecesinde bulunarak bu da vakt ü hale nazaran ve tasarrufa riayeten yapılmış olduğuna binaen bunların ve yahud daha sair münasibleri var ise anların şimdiden memur ve tayin edilerek bi-avni-teala evasıt-ı şehri Nisanda mahall-i memuriyetlerine igranı ile muma-ileyh İsmail Efendinin muhassas olan altı yüz guruş kalem maaşının avdetine değin muhacir kalemine bila-maaş müdavim bulunanlara icabına göre muvakkaten tevzi ve taksimi münasib gibi mütalaa olunmuş ise de

icra-ı icabatı ve sevk memurları hakkında lazım gelen muameleyi mutazammın icab eden memurin-i mülkiyeye Meclis-i Valadan talimat ita buyurulacağı misillü zikr olunan sevk memurlarına dahi vezaif-i memuriyetlerini mübeyyin kezalik verilmesi umur-ı tabiiyeden bulunan talimata tensib buyurulur ise derc ettirmek üzere hatır-ı kasıraneme gelen bazı fıkraların bir varakaya yazılarak arz ve takdimine cüret olunmağın anın da ifa-ı muktezası bi-l-vücuha menut-ı rey ve irade-i isabet-ade-i cenab-ı riyaset-penahileridir. Her halde emr-ü firman hazret-i veliyy-ül-emrindir.

Fi 3 Zilkade sene 1283 ve fi 26 Şubat sene 82 [9 Mart 1867]

Osman [mühür]

Gelecek muhacirinin muhteliten iskânı için ne kadar hane isteneceği istilam olunan mahallerdir:

Viranşehir, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Saruhan, Denizli, Menteşe, Niğde, İçel, Maraş, Adana, Kayseri, Divriği, Koçgiri, Erzincan, Maden, Konya, Alanya, Burdur, Hamid, Behisni, Haleb, Urfa.

Atufetlü efendim hazretleri,

Abaza kabilesi ahalisinin Memalik-i Mahruse-i Şahaneye hicretlerine müsaade kılınması geçende mahsus vekiller vesatetiyle rikâb-ı merahim-meab-ı hazret-i mülükâneye takdim eyledikleri arzuhallerde istida olduğu misillü bu kerre Rusya sefaretinden verilen müzekkirede dahi kabile-i merkumenin muhaceretlerine ruhsat-ı resmîye ita kılınmasıyla evvel bahardan itibaren dört bin kadar familyanın memalik-i Devlet-i Aliyeye nakli mukadder olduğundan bunların Rusya hududuna baid mahallerde iskân olunmak üzere kabulleri iltimas kılındığına ve ahali-i merkumenin bu babta olan istidaları kabail-i Çerakisenin saye-i maalimvaye-i hazret-i padişahide müstefid oldukları nimet-i medeniyet ve istirahatın hissedar olmak arzusuna mübtene olmasıyla mesullerine müsaadeten kendilerinin himayet ve tabiiyet-i Saltanat-ı Seniyyeye kabul edilmesi muvafık-ı şan-ı ali olacağına binaen bunların suret-i nakl ve iskânları hakkında mülâhazat-ı vakiayı mutazammın Meclis-i Valadan kaleme alınmış olan mazbata encümen-i mahsus-ı vükelada lede-l-kiraat mealinden müstefad olduğu üzere tahkikat-ı vakiaya nazaran hicret edecek

nüfusun Kafkasya sahilinden devlet-i müşarünileyha vapurlarıyla getirileceği anlaşılmağla buradan sefain-i nakliye irsaline hacet yoğise de melfuf pusulada gösterildiği vecihle nüfus-ı mebhusenin Konya ve Haleb tarafları gibi Anadolu kıtasının içerilerinde iskânı tahattur olunarak her mevkide ne mikdar hane iskân ve ivası mümkün olacağı hükümat-ı mahalliye ile muhabere olunmağla alınacak cevaplar üzerine takım takım berren ve bahren sevk ve igran olunmak için canib-i Devlet-i Aliyeden yine vesait-i nakliye tehyie ve tedarük kılınması ve gelecek nüfusa evvel-be-evvel Trabzon ve Samsun ve Sinob iskelelerinin mevriddin ittihaz olunması iktiza edeceği misillü şu üç mevkie birer memur ve maiyetlerine üçer nefer kâtib tayini ve mütesaviyen beşer bin gurusu hesabı ile cümlesine şehri on beş bin gurusu maaş tahsisi icab ederek Divan-ı İstinaf baş kâtib-i sabıkı Edib Efendi ile Hasan Haydar Efendi ve Muhacirin İdaresi ceride mümeyyizi İsmail Efendi şu memuriyetlere intihab olunduğuna ve mevsim-i hicret takarrüb eylemekte idüğüne mebni muma-ileyhümün hemen mevaki-i mezkûreye tayin ve igran edilmesi maddesinin canib-i idareye ve mezkûr maaşların tahsisi zımında hazinece tesviye-i muamelat-ı mukteziyesinin Maliye Nezaret-i Celilesine havalesiyle mevriddin sevahil-i iskâniyeye muhacir nakl eylemek için sekiz kıta yelken sefinesiyle dört kıta vapurun istihzarı hususunun taraf-ı sami-i kapudaniye ve sefarete malumat-ı lazime itası maddesinin de Nezaret-i Celile-i Hariciye canib-i alisine bildirilmesi ve sevk ve iskân işlerinde ittihazi tasavvur olunan takayyüdata gelince bunların müfredat ve tafsilatı talimat-ı mahsusa ile memurin-i mülkiyeye tavsiye ve tebliğ olunacağı gibi mevriddin cereyen edecek muamelat dahi memurlarına tefviz ve tefhim kılınacak ise de maksad-ı asliyenin hülasası Kafkasyadan çıkıp sevahil-i Devlet-i Aliyeye ihrac olunacak nüfusu sefaletten ve sair ahval ve muamelat-ı müziceden vikaye eylemeğe ve mevriddinlerce usul-i sıhhiyenin halelden muhafazasıyla beraber metaib-i tabiiye-i seferiyeden dolayı muhacirin arasında hastalık vukuunu defe medar olabilecek esbab ve vesaili mevki-i fiile getirmeğe çalışmak ve nüfus-ı varidenin yoklamaları bi-l-icra müceddeden kayıd defterleri tutulup verilecek tayinat için dahi bir gûne ihtilasat vaki olmaması zımında her bir hanenin veli ve reisi yedine mahsus pusulalar ita kılınmak ve bunlardan başka sevk olunacak nüfus için jurnaller yaptırılmak misillü bazı tedabir-i kaviye

ve ihtiyatıyeden ibaret olduğu gibi emr-i iskânın suret-i müteferrikada icrası mütalaasıyla bir takım esbab-ı imkâniyenin dahi muahharen ilan olunması mukadder idüğünden salif-üz-zikr defter ve jurnal ve pusulaların melfuf nümunelerine tatbikan ve serian nüsah-ı mukteziyesi tab ettirilmesinin Maarif-i Umumiye Nezaret-i Behiyesine havalesi ve Muhacirin İdaresi maiyetinde müstahdem ketebeden mükâfat-ı seniyyeye kesb-i istihkak etmiş olan bazı efendilerin münasib rütbe tevcihiyle taltifi devletlü Osman Paşa²² hazretleri tarafından verilen takirde iltimas olunmağla saye-i mekârim-vaye-i cenab-ı padişahide tezayüd-i say ve verzişleri zımında takrir-i mezkûrda melfuf olan pusulalar mucibince muma-ileyhüma iltimas olunan rütbelerin tevcih ve ihsan buyurulması hususunda Meclis-i Valanın mütalaat-ı maruzası pek yolunda görünüp fakat bunlar hakkında icra edilecek tedabir-i sıhhiyenin karantinadan memurlar tayin olunarak ifa kılınması ve mevridlerde ikame olunacakları mahallerin onlar marifetiyle tahsis ettirilmesi münasib olacağından icab eden memurların tayini hususunun taraf-ı vala-ı seraskeriye ve muhacirin-i merkumenin nakillerine Mayısta berren olunacağından ve mevcut bulunan vapurlar şu aralık diğer hizmetlerde kullanılmakta bulunduğundan eğer ol vakte kadar vapurların işleri kesb-i hiffet edemez ise onlara mukabil yelken sefineleri mikdarının tezyid olunmasının kapudan-ı müşarün-ileyhe bildirilmesi ve hususat-ı sairenin ber-muceb-i mazbata icra-ı muktezaları beyn-el-huzzar tasvib kılınmış ise de ol babta her ne vechle emir ve firman isabet-beyan-ı hazret-i şehinsahi şeref-sünuh ve sudur buyurulursa infaz-ı hükm-i celiline ibtidar olunacağı ve zikr olunan mazbata melfufatı ile beraber arz ve takdim kılındığı beyanı ile tezkire-i senaveri terkim olundu efendim.

Fi 24 Zilkade sene 1283 [30 Mart 1867]

[25 Zilkade 1283 tarihli irade-i seniye ile onaylanmıştır.]

²² 1864–1865 yıllarında Muhacirin Komisyonu’na başkanlık eden Osman Paşa 1866’da yerine kurulan Muhacirin İdaresi’nin de başkanı olmuştur (Saydam 110, 114-116).

Belge No 10

Tuna Vilayetine Gönderilen Abaza Muhacirlerinin İsknı²³

Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzmaya

Geende vrud eden iki bin sekiz yüz hane ve sekiz bin bu kadar nüfus Abaza muhacirlerinin Zıştovi ve Niğbolu kazalarında vaki miri sivadlarıyla Plevne ve Lofça kazalarında arazisi mütehammil olan köylere iskânı kararlaştırılarak iktiza eden haneleri yapılmakta olmasıyla saye-i maalimvaye-i hazret-i şahanede muhacirin-i merkumenin esbab-ı iskâniyeleri kariben ikmal olunur ise de bunların bir an evvel ziraate başlatılması hem kendilerince hem de hazinece menafii mucib olacağından ve bu da alat ve edevatının tanzimine mütevakkıf bulunduğundan bunlar için lüzumu olan öküz ve çift alat edevatının şimdiden tedarük ve itası ve mukaddemlerde Tatar ve erkes muhacirler için  haneye bir çift öküz verilmiş ise de bu öküzler  hane arasında mahv ve telef olunarak hiç bir faidesi olmadığından ve evvelki sene vilayetin mevaki-i malumesinde iskân olunan muhacirine familya itibarıyla verilen öküzlerin hüsn-i istimal olunduğu görüldüğünden şimdi Abaza muhacirlerine verilecek öküzlerin dahi o nisbet ve kaideye tevfikan familya itibarıyla tevzii icab-ı hal ve maslahattan bulunmuş olduğuna ve sekiz bin bu kadar nüfus muhacir la-akall bin familya demek idüğüne binaen şu halde bunlar için lüzumu olan bin çift öküz ve ol mikdar araba ve sabanın esmanı on beş yk gurusu derecesine varacağı tahmin ve hesap edilmiş ve işbu Abaza muhacirlerinin tayinat-ı yevmiyeleri ve inşa edilmekte olan haneleri masarifi ol babta şayan buyurulan müsaade-i seniye mucibince mal sandığından tesviye olunmakta ise de vilayet dahilinde iskân olunup müddet-i iskâniyeleri  seneyi tecavüz etmiş olan muhacirinden istihsal olunan aşar hasılatı ba-irade-i seniye muhacirin fukarasının yevmiye ve tayinatıyla çift edevatına ve sair levazımata ve bunlar için inşa olunan hastahaneler masarifina karşılık ittihaz olunarak seksen iki senesi Martından beri muhacirin masarifi mal sandıklarından kaldırılıp komisyon marifetiyle muhacir aşarından tesviye olunmakta ve tasarruf olunan yüzde kırkı dahi yine muhacirinin menafii için memleket sandıklarına vaz edilmekte olduğu halde işbu seksen  senesi hasılatının feyz  bereketi cihetiyle

---

²³ BOA. İ. DH. No. 567/39470 (25 Cemaziyelevvel 1284).

muhacirinin hasılat-ı öşriyesinden masarif-ı mukaddere çıktıktan sonra on beş yük guruş tahmin olunan öküz ve çift edevatı masarifinin tesviyesine dahi kifayeti memul bulunmuş olduğundan ve kifayet etmeyecek olsa bile sair masarifattan ve menafi sandıklarına konulacak mikdarından tenkis ve ifası dahi mümkün idüğünden işbu masarifin hazine-i celileye bu sene tahmil olunmayarak oradan tesviyesi ve evvelki muhacirlere edevat-ı ziraiyelerinin ikmali için geçen sene muhacir hasılatından mübayaa olunan beş yüz elli dört buçuk çift öküzden başka dahi Tulçi taraflarındaki muhacirler için mahallinden lüzum gösterilen yüz çift öküz esmanının dahi kezalik hasılat-ı merkumeden tediyesi meyane-i acizanemizde kararlaştırılarak komisyon-ı mahsus marifetiyle ifa-ı muktezasına ibtidar olunmuş olmağın ol babta emr ü firman hazret-i men leh-ül-emrinidr.

Fi 4 Cemaziyevvel sene 1284 ve fi 22 Ağustos sene 1283 [3 Eylül 1867]

[Tuna Vilayeti valisinin ve idare meclisi üyelerinin mühürleri]

Atufetlü efendim hazretleri,

Tuna Vilayetine gönderilen sekiz bin bu kadar nüfus Abaza muhacirleri münasib kaza ve karyelere yerleştirilerek iktiza eden haneleri yapılmakta olmasıyla saye-i maali-vaye-i hazret-i şahanede esbab-ı iskâniyeleri kariben ikmal olunacak ise de bunların bir an evvel ziraata başlatılması zımında lüzumu olan çift hayvanatıyla edevatının şimdiden tedarük ve itası ve bunun dahi muhacirin-i merkumeye familya itibarıyla tevzii icab-ı maslahattan bulunmuş ve sekiz bin bu kadar nüfus bin familya demek olarak şu halde lüzumu olacak hayvanat ve sairenin esmanı on beş yük guruş derecesine varacağı tahmin ve hesap edilmiş ve muhacirin-i merkumenin tayinat-ı yevmiyeleri ve haneleri masarifi mal sandığından tesviye olunmakta ise de vilayet dahilinde iskân kılınarak müddet-i iskâniyeleri üç seneyi tecavüz etmiş olan muhacirinden istihsal olunan aşar hasılatı muhacirin fukarasının yevmiye ve sairesine karşılık ittihaz ile masarifi mal sandıklarından kaldırılıp komisyon marifetiyle muhacir aşarından tesviye olunmakta ve tasarruf olunan yüzde kırkı dahi memleket sandıklarına vaz edilmekte olduğu halde bu sene hasılatının feyz ü bereketi cihetiyle mezkûr hasılat-ı öşriye masarif-i mukaddere

çıktıktan sonra zikr olunan on beş yük guruş masarifin tesviyesine dahi kifayeti memul olup etmese bile sair masarifattan tenkis ve ifası dahi mümkün idüğüne binaen işbu masarifin Hazine-i Celileye tahmil edilmeyerek oradan tesviyesi ve Tulçı taraflarındaki muhacirler için lüzum gösterilen yüz çift öküz esmanının dahi hasılat-ı merkumeden tediyesi kararlaştırılarak icabının icrasına mübaderet olunmuş idüğünü mutazammın vilayet-i mezkûre meclisinin varid olan mazbatası leffen arz ve takdim kılındı. Muhacirin-i merkumenin ikmal-i esbab-ı iskâniyeleriyle hayvanat ve masarifat-ı sairelerinin hazineye bar omaksızın tesviyesi hususunda vukua gelen ikdam ve gayret seza-var-ı takdir olduğundan bu babta tahsini havi vilayet-i mezkûre valiliğine cevabname-i senaveri tasdiri hakkında her ne vechle emr ü firman-ı hazret-i padişahi şeref-sünuh ve sudur buyurulursa ona göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

Fi 25 Cemaziyelevvel sene 1284 [24 Eylül 1867]

[26 Cemaziyelevvel 1284 tarihli irade-i seniye ile onaylanmıştır.]

Belge No 11

Memalik-i Şahaneye Hicret Eden Abaza Muhacirlerinin Masrafının Karşılanması²⁴

Atufetlü efendim hazretleri,

Meclis-i Valanın mazbata-ı maruzası mealinden müsteban olduğu vechle Memalik-i Mahruse-i Şahaneye hicret eden Abaza muhacirlerinin masarif-i müstacele ve müteferrikasına sarf olunmak üzere Hazine-i Celileden ita kılınan mebalighden İdare-i Muhacirin memuru devletlü Osman Paşa hazretleri marifetiyle seksen üç senesi Nisanı ibtidasından Ağustos gayetine kadar sarf edilmiş olan otuz üç bin sekiz yüz seksen beş buçuk guruşun icra-ı mahsubu zımında hazinece ifa-ı muktezasının Maliye Nezaret-i Celilesine havalesi tezkir kılınmağın ol babta her ne vechle emr ü irade-i seniye-i hazret-i şehriyari müteallik ve şeref-sudur buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim olundu efendim.

Fi 18 Ramazan sene 1284 [13 Ocak 1868]

[19 Ramazan 1284 tarihli irade-i seniye ile onaylanmıştır.]

---

²⁴ BOA. İ. MVL. No. 583/26193 (18 Ramazan 1284).

Belge No 12**Denizli Sancağına Abaza Muhacirleri Sevk Olunduğu²⁵**

Meclis-i İdare-i Vilayet-i Aydın

Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzmaya

Fi 5 Cemaziyelevvel 285 [24 Ağustos 1868] tarihli ve yüz kırk altı numrolu emirname-i sami-i cenab-ı vekâlet-penahilerine cevaptır.

Mukaddema Denizli Kazasına sevk olunup havasıyla adem-i imtizaclarından naşi vuku bulan istidaları üzerine aher bir mahalde iskân ve iva olunmaları emr ü işar buyurulan Abaza muhacirleri için derun-ı vilayette münasib mahall taharri ettirilmiş ve hatta kendilerinden birkaçı dahi bazı mahallere gönderilerek baktırılmış ise de öyle iskâna salih ve kabil yer bulunamayıp nihayet Manisa Sancağı dahilinde kâin icare-i vahideli evkaftan olup malum-ül-mikdar-ı bedel-i icar ile Menemenli Mengel nam kimesnenin üç sene müddetle taht-ı iltizamında bulunan ve zere salih ve gayr-i salih sekiz bin dönüm araziden ibaret olan Süleyman Paşa Çiftliği haber alınmış olduğundan bunların iskânına kabil olup olmadığı ba-tahrirat-ı mahsus liva-ı mezkûr mutasarrıflığından istifsar olduğu gibi muhacirin-i merkume beylerinden iki üç zat ile beraber iskân memuru Mahmud Efendi dahi tesyar olunarak muayene ettirildikte kendilerinin iskânına pek elverişli ve münasib olduğu anlaşılmasıyla müddet-i bakiyesi için bedel-i icarından münasib miktarının tenziliyle bi-r-rıza mültezim-i merkumdan istirdad ve isticar olunmak üzere kendisi merkez-i livaya celb ile lede-l-isticvab zere salih olan araziye ahere icar edip gayr-i salih olanını dahi hayvanatına mera ittihaz etmiş olduğunu beyan ve ifade eylediği cevaben ba-tahrirat izbar kılınmış ise de muhacirin-i merkume için zikr olunan çiftlikten başka münasib bir mahall bulunamadığından

²⁵ BOA. İ. DH. No. 596/41530 (6 Cemaziyelevvel 1286). Bu belgede söz konusu olan grubun Osmanlı topraklarında bulunduğu tanıklık eden en erken ifade 24 Ağustos 1868'e rastlayan 5 Cemaziyelevvel 1285 tarihine ait olduğuna göre, bunların Abhazy'a'dan Mayıs-Haziran 1867 döneminde ana göçmen kitlesiyle birlikte değil de, daha sonra gelmiş olmalarını ihtimal dışı tutmamak gerekir. Diğer yandan, Osmanlı belgelerinde Abhazlar ve Abazalar (Rus. *Abazin*) genellikle ayırt edilmeyerek *Abaza* olarak anıldığı için burada bu iki akraba halktan ikincisinden söz edildiği varsayılabilir. Fakat Abazaların Osmanlı İmparatorluğu'na bilinen son göçlerinin 1863–1864'lerde meydana geldiği göz önüne alınırsa (Habiçoğlu 88-89) bu ihtimal az görülmelidir.

olunan ifadat-ı lazıme ve müessire üzerine müstecirleri fesh-i icara muvafakat göstermiş ve çünkü muhacirin-i merkume ibtida buraya geldiklerinde bir hayli nüfus iken şimdiye kadar münasib bir yer bulunamamasıyla iskân edilemeyip tesir-i germ ü serd-i havadan birçoğu telef olduğuna ve zir-i cenah-ı saltanat ve merhamet-i seniyeve iltica ve dehalet etmiş olan bunca nüfus-ı muhacerenin saye-i merahim-vaye-i hazret-i padişahide kâmilen iskân ve iva ettirilerek esbab-ı refah ve rahatları istihsal kılınmış olduğu halde bunların böyle açıkta kalmaları layık ve caiz olamayacağı gibi bunlar iskân olunmayıp da böyle durdukça kendilerine verilmekte olan yevmiyeden Hazine-i Celile bi-hude birçok masarife gireceği ve çiftlik-i mezkûr ise senevi yirmi bir bin guruştan üç seneliği altmış üç bin guruş bedel ile icar olunmuş olup bunların iskânına müsaade buyurulduğu takdirde çiftlik-i mezkûr mamuriyet kesb ederek bu münasebetle birkaç sene zarfında alınacak aşar ve saireden Hazine-i Celile şimdi senevi almakta olduğu bedel-i icar-ı mezkûrdan pek çok ziyade istifade ve temettü edebileceği bedihiyetten bulunduğu ve bunlar bu sene de iskân edilmeyip Denizlide kalırlar ise bir takım ilel ve emraza uğrayarak perişan olacakları ahval-i sabıkaları delaletiyle müsbet ve müdellel idüğüne binaen bir an evvel icabının icrasıyla keyfiyetin işarı hususuna müsaade-i aliye-i cenab-ı vekâlet-penahileri bi-diriğ ve seza-var buyurulmak babında emr ü firman hazret-i men leh-ül-emrindir.

Fi 17 Zilkade sene 1285 ve fi 17 Şubat sene 1284 [1 Mart 1869]

[Aydın Vilayeti valisinin ve idare meclisi üyelerinin mühürleri]

Canib-i sami-i cenab-ı vilayet-penahiye

Devletlü efendim hazretleri,

Denizlice nazar-ı dikkat ve ehemmiyeti celb eden mevaddın birisi ve belki de birincisi Abaza muhacirlerinin suret-i iskânı maddesi olarak mukaddem ve muahhar arz olduğu vechle muhacirin-i merkume bulunan mahallere bazı mevani-i serdiyle münferiden dahi bu havalide iskâna irae-i ru-i muvafakat etmediklerinden ve adem-i intiaş icbar-ı zarurisinden midir yoksa hilkat-ı mecbule-i reddiyeleri asarından mıdır nedir bir müddetten beri itibar edindikleri sirkat halinin derecesini aşması cihetle ahaliye olan su-i tesirâtı kendilerinden tabii teneffürü mucib olarak an-be-an adem-i kabul emareleri müşahede olunmakta ve bunlar mücerred din uğrunda terk-i dar ü diyar ile zir-i cenah-ı

Saltanat-ı Seniyyeye arz-ı dehalet ettikleri mülabesesiyle haklarında müraat-ı lazime icrası vecih-i insaniyetten olarak kendileri dahi yakında saye-i inayet-vaye-i hazret-i padişahide Saruhan taraflarında iskân olunacağı ifadat ve teminatıyla işin önü kestirilmekte ise de taayyüşleri nüfus başına sigar ve kibar yüz dirhem ve yarım kıyye nan-ı azize münhasır olan muhacirin-i merkume ise adem-i idareden ve üst başları pek pejmürde hale girmesinden naşi hakikaten acınacak bir halde olup irtikâb ettikleri fazayihin mahza yes ve perişani-i hal ve kesret-i evlad ü iyalden naşi idüğünü içlerinden bazıları ötede beride aleni söylemekte ve hatta hicret vakıalarından dolayı izhar-ı peşimani ve nedamet ve ibraz-ı arzuda vatan ve muavedet gibi bazı lakırdılar dahi tefevvüh ve ihsas ettirmekte olduklarına ve çend mah mukaddem arz ü işar olunduğu vechle bunların bazıları şayed ecnebi memurlarına müracaatla hallerine acındıracak yolda bulunarak Saltanat-ı Seniyyenin bu uğurda şimdiye kadar bi-diriğ buyurduğu asar-ı fütüvvetin icabına karşı iktifat-ı semerat-ı makûsesiyle bu aralık politikaca dahi bir su-i tesir bırakması melhuz bulunacağına nazaran hem saye-i intizam-vaye-i hazret-i şehriyaride muhacirin-i merkume iskân ile melhuzat ve mahsusut-ı vakiayı hüsn-i surete ifrağ etmek ve hem de Hazine-i Celile bir düzine vermekte olacağı yevmiye masarifatından kurtulmak üzere merkulmarın sebkat eden arz ve işar ve şeref-vuku bulan irade ve izbar-ı sami-i müşirileri vechle Saruhanda vaki Süleyman Paşa Çiftliğine iskân ve ivaları çaresinin istihsali taht-ı lüzum ve ehemmiyette gibi görülmekte ve vakit dahi tamam-ı iskân mevsimi bulunmakta ise de her halde icra-ı icabı menut-ı irade-i isabet-ade-i hıdivileri bulunacağı beyanıyla mahremane olarak ariza-ı çakeranem terkim ve takdimine ictisar kılındı. Ol babta emr ü firman hazret-i men leh-ül-emrindir.

Fi 3 Muharrem sene 86 ve fi 3 Nisan sene 85 [15 Nisan 1869]

Mutasarrıf-ı Liva-ı Aydın [mühür]

Denizliden

Mukaddema Denizli Kazasına sevk edilmiş olan muhacirinin Manisa Sancağı dahilinde kâin arazi-i mevkufeden Süleyman Paşa Çiftliğinde iskânları hakkında şeref-varid olup taraf-ı acizanemize havale buyurulan bir kita tezkire-i samiye-i cenab-ı vekâlet-penahi ile Dahiliye

Nezaret-i Celilesinin iki kıta tezkiresi ve melfufatı bulunan evrak-ı mahalliye ile zikr olunan çiftlik hakkında mukaddema mahallinden canib-i hazineye varid olan evrak dahi buldurularak bila-taraf mütalaa ve tedkik-i madde olundukta işbu çiftlik valid-i macid-i kesir-ül-muhamid cenab-ı padişahi cennet-mekân efendimiz hazretleri evkaf-ı şerifelerinin icare-i vahideli müstagallatından olduğu ve senevisi yirmi bir bin beşer yüz guruş olarak üç seneliği Menemenli Mengel nam kimesneye icar olunup el-yevm merkumun icareten uhdesinde idüğü ve mezkûr çiftliğin ziraata kabil ve gayr-i kabil ceman on bir bin beş yüz dönüm arazisi ve gayr-ez-zayiat ve telefat yalnız üç yüz res ağnamı ve ebniyesinden bir kulle ile üç damı mevcut bulunduğu ve muhacirin-i merkumenin iskânına elverişli oralarda bu çiftlik arazisinden gayri münasib mahall olmadığı cihetle henüz iskân ve iva olunamamalarından dolayı pek ziyade duçar-ı hal-i perişani oldukları ve müstecir-i merkum dahi fesh-i icara muvafakat eylediği ve arazi-i mezkûreye muhacirin-i merkume iskân ettirildiği halde mezkûr çiftlik kesb-i mamuriyet ederek alınmakta olan bedel-i mezkûrdan ziyade istifade olunacağı reviş-i işaret-ı mahalliyeden anlaşıldığına ve saye-i merahim-vaye-i hazret-i hilafet-penahide bu misillü muhacirin haklarında bi-dirîğ ve şayan buyurulan eltaf ve inayat ve teshilat hadd ü hesaba gelmez derecede idüğünden bunda dahi teshilat-ı mümkünenin icrası lazımeden olduğu gibi vakfının hukukunu muhafaza dahi vecibeden bulunduğu binaen zikr olunan çiftliğin icarı fesh olunmak ve mevcut Demirbaşı mahalli meclisi ve evkaf müdiri marifetleriyle tahkik ve zahire ihrac ile esmanı vakf-ı celil-i mezkûre irad-ı kayd olunmak üzere satılmak ve arazisinin aşarı sene-be-sene vakf-ı şerif-i mezbura aid olmak ve arazi-i mezkûreden ber-muceb-i kanun tefrik olunacak sükna yerleri için öşre mukabil münasib mikdar başka başka mukataa tahsis ve tayin kılınmak ve tarlalar için eshabına tevsi-i intikal nizamına tevfikân ve süknalar için kaidesine tatbikan vakf-ı celil-i mezkûr canibinden temessükât verilmek üzere mezkûr çiftlik arazisine muhacirin-i merkumenin iskân ve ivaları tezkir olunmuş olmasıyla bu suret rey-i rezin-i ali-i nezaret-penahilerine dahi muvafık olduğu halde bi-l-istizan icra-ı iktizası lâzım geleceği ve evrak-ı mezkûre dahi merbuten takdim kılındığı muhat-ı ilm-i ali-i daverileri buyuruldukta ol babta emr ü firman hazret-i men leh-ül-emrindir.

Fi 18 Rebiülevvel sene 1286 ve fi 17 Haziran sene 1285 [28 Haziran 1869]

[Meclis-i Teftiş üyelerinin mühürleri]

Telgrafname

İzmir merkezinden Dersaadet merkezine

Dahiliye Nezaret-i Celilesine

Manisa dahilinde vaki Süleyman Paşa Çiftliğinin Denizlide bulunan Abaza muhacirlerinin iskânı için ihsan buyurulası hakkında seksen numrolu meclis-i idare-i vilayet mazbatası takdim kılındığını ve mükerreren ba-telgraf arz ve istida olunduğu halde henüz cevab-ı alisi alınamadı ve muhacirin-i merkumenin böyle zaruret ve müzayaka-ı hallerde kalmaları kendilerini bazı su-i harekete mecbur edeceği gibi bu defa Denizli debbağ esnafından birisiyle muhacirinin birinin beyninde vuku bulan münazaa nasılsa umuma intikal ederek debbağ esnafı toplanıp işte medhali olmayan muhacirin beylerini darb ile beraber hod-be-hod getirip ayaklarına pranka koymuş oldukları muhacirinin işarı üzerine Aydın mtasarırlığından beyan ve bununla beraber bunlardan silah toplanması istizan olunup bu iş üzerine muhacirinden silah toplamak bir uygunsuzluk vukuuna sebebiyet verilmek demek olacağından bu cihetle ileride hükümetçe düşünülüp icabı icra olunmak ve şimdilik kabarmaksızın hüsn-i suretle teskini ve bu işe bais olanların bi-t-tahkik icabının icrası zımında keyfiyetin buraya bildirilmesi için işe ehemmiyet verildiği halde bi-z-zat kendisinin gitmesi ve yahud münasib birisinin Denizliye gönderilmesi meclis-i idare-i vilayet tensibi üzerine Aydın mutasarırlığına cevab yazılmış olmağla malumat olmak üzere beyan-ı hale ibtidar ve muhacirin-i merkumenin şimdiye kadar iskân olamadıklarından hakikaten sefalet çekmekte olduklarından çiftlik-i mezkûra nakl ve iskânları hakkında olan irade-i aliyelerine intizar olunur ol babta.

Fi 1 Temmuz sene 85 [13 Temmuz 1869]

Mehmed Taib

Atufetlü efendim hazretleri,

Denizli Sancağına sevk olunan Abaza muhacirlerinin iskânlarına dair mahalli ile icra olunan muhaberata nazaran bunların iskânına elverişli Manisa Sancağında kâin Süleyman Paşa Çiftliğinden başka

münasib mahall olmadığı anlaşılması ve çiftlik-i mezkûr valid-i macid-i kesir-ül-muhamid cenab-ı padişahi cennet-mekân efendimiz hazretleri evkaf-ı şerifelerinin icare-i vahideli müstagallatından olup saye-i maali-vaye-i hazret-i şahanede iskân-ı muhacirin maddesi ne vechle mültezim ise vakf-ı celil-i müşarünileyhin hüsn-i muhafazası fevk-al-gaye ehemmiyet ve elzem bulunmuş idüğünden maslahatın bu ciheti bila-taraf mütalaa olunmak üzere buna dair olan evrak Evkaf-ı Hümayun Nezaret-i Celilesine havale olunmuş idi. Ol babta meclis-i teftişten kaleme alınmış olan mazbata takımıyla arz ve takdim kılındı. Hülasa-ı muaddasınca mevki-i icraya konulması karargir olan suret hem muhacirin-i merkumenin tavnin ve iskânını hem de çiftlik-i mezkûr arazisinin imarını ve hasılat-ı vakfiyenin izdiyadını mucib olacağından ve çiftliğin senevisi yirmi birer bin beş yüz guruş olarak üç seneliğini isticar eden Menemenli Mengel nam kimesne fesh-i icara razı olduğundan icarı fesh olunmak ve mevcut Demirbaşı mahalli meclisi ve evkaf müdiri marifetleriyle tahkik ve zahire ihrac ile esmanı vakf-ı celil-i mezkûre irad-ı kayd edilmek üzere satılmak ve arazisinin aşarı çiftlik-i mezkûrun bulunduğu kaza aşarı misillü kema-fi-s-sabık canib-i miriden idare olunup buna ve zikir olunan bedel-i icara mukabil Maliye hazinesinden sene-be-sene vakf-ı şerif-i mezkûr için Evkaf-ı Hümayun hazinesine otuz bin guruş verilmek ve arazi-i mezkûreden ber-muceb-i kanun tefrik olunacak sükna yerleri için öşre mukabil münasib mikdar başka başka mukataa tahsis ve tayin kılınmak ve tarlalar için ashabına tevsi-i intikal nizamına tevfikân ve süknalara yerleri için kaidesine tatbikan vakf-ı celil-i mezkûr canibinden temessükât verilmek üzere mezkûr çiftlik arazisine muhacirin-i merkumenin iskân ve ivaları için muamelat-ı mukteziyenin icrası zımında nezaret-i müşarünileyhaya ve mahalline mezuniyet itası hakkında her ne vechle emr ü firman-ı hazret-i şehriyari şeref-sünuh ve sudur buyurulur ise mantuk-ı münifine tevfik-i hareket olunacağı ve buna dair olan evrak leffen arz ve takdim kılındığı beyanıyla tezkire-i senaveri terkimine ibtidar olundu efendim.²⁶

Fi 6 Cemaziyelevvel sene 286 [14 Ağustos 1869]

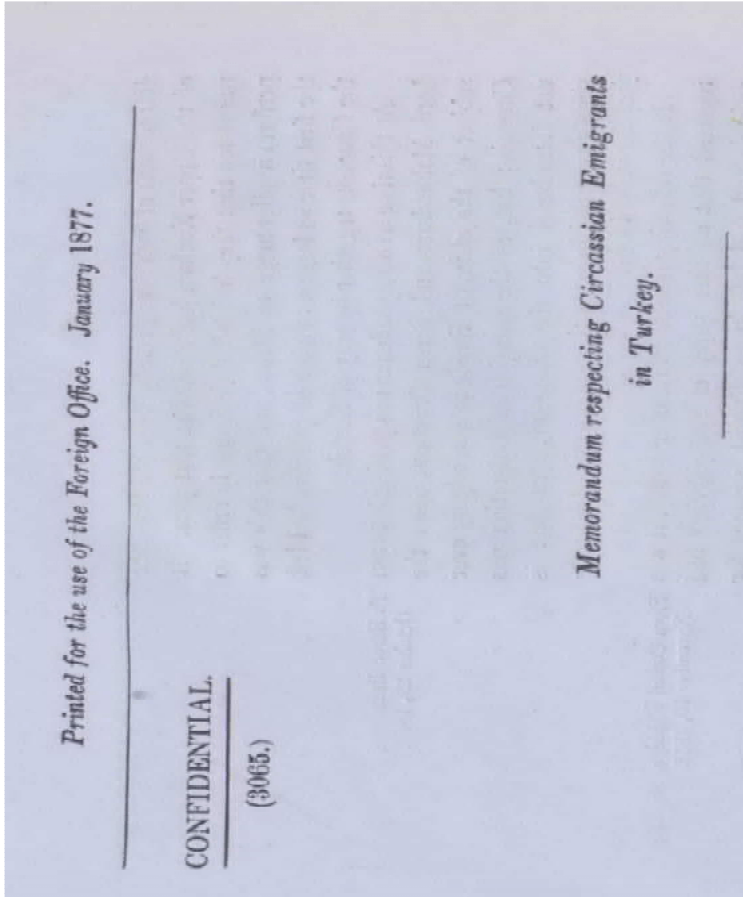
[7 Cemaziyelevvel 1286 tarihli irade-i seniye ile onaylanmıştır.]

---

²⁶ İlginçtir ki bu belgede bahsedilen olaylardan çok önce, 1850'lerin sonlarında ve 1860'ların başlarında, Manisa Sancağı'nda bulunan Süleyman Paşa Çiftliği'nde bazı Tatar ve Çerkes göçmen grupları yerleştirilmiştir (Berber 174-175; Temizkan 288).

EKLER

Ek-1: National Archives UK, Foreign Office, 881/3065.

In April and May 1867 Consul Palgrave reported that 5,500 Circassian emigrants had arrived at Trebizond, and that preparations were being made in that district for the reception of 20,000 Abkhazians who had been exiled from the Caucasus by the Russian Government, their only crime being that they were not Russians. It was arranged that on their arrival they should be divided into bands and distributed at the ports of Batoum, Trebizond, Samsooc, and Sinope.

Consul Palgrave, No. 9;
April 25, 1867.
No. 13; May 16, 1867.

Consul Palgrave added that the conduct of the exiles which had already landed had been uniformly quiet and orderly, and that they showed great gratitude and respect to their new hosts.

In August 1867 another despatch was received from Consul Palgrave, transmitting a copy of a despatch which he had addressed to Lord Lyons at Constantinople respecting the Abkhazian emigration, and as it contains many interesting particulars with regard to their treatment by the Russians and their removal from Trebizond to Varna, it is given in extenso:—

Consul Palgrave, No. 22;
July 25, 1867.

"I have the honour to transmit herewith, for your Lordship's information, a copy of a Petition presented in Turkish a few days since to his Excellency Malikh Pasha, Governor of this province, by the principal Abkhazian Chiefs at present lodged in the camp here on their way to Varna, along with an English translation of the same.

Inclosure 1 in Consul Palgrave's
No. 29; July 18, 1867.

"The document to a certain extent tells its own story; however, I add a few words explanatory of the Petition itself, and of my reasons for transmitting it to your Lordship.

"Firstly, In the Petition itself it is to be noticed that the Abkhazians in their reckoning of families include not only relatives, strictly speaking, but also house dependants, brought up under the same roof, and very generally connected with the principal family by foster-ties, which among them, as among the Arabs, are considered no less binding than genuine relationship, blood and milk being held for equivalents in this respect. Hence their computation of a family ranges often high, from six to eight or ten individuals, sometimes even more.

"Now, the number of Abkhazians who have actually embarked on this occasion for Turkey amounts in reality to somewhat above 16,000. These are in the Petition set down for 1,500 families. Those remaining behind would, at the same rate of counting, give about 30,000 or 35,000 souls, but this, on the exactest information, is an exaggeration, the real quota falling somewhat under 20,000.

"Secondly, Having myself examined the ship papers of the Turkish sea captains who brought over the larger proportion of the emigrants, I found in every case, and with no exception, that the Russian passenger list given to the ship on her clearance from harbour, contained a number considerably higher than that written in the Turkish certificate furnished by the Ottoman Vice-Consul at Soukhoum-Kalé; and further, that the latter was invariably correct, the former as invariably false.

"Now, one evident object of those falsified papers, with the contents of which the Turkish sea captains, not understanding Russian, were unacquainted, was to enable the Russian Government to invalidate, when necessary, the present complaint made by the Abkhazians by producing on the Russian official lists a much larger number as embarked than really were so. And in fact, the Russian Governor of Soukhoum-Kalé has already availed himself of this tactic in a letter addressed by him last week to the Pasha of Trebizond, denying the truth of the complaints made by the Abkhazians.

"Thirdly, the special subject of complaint in this Pension, namely, that families have been wantonly dissolved, children separated from their parents and the like, is perfectly true. The main proportion of those shipped hither, and who formed the Abkhassian camp, at one time 13,000 in number, without the town, were old men, women, and very young children, the youths and the able-bodied having, with very few exceptions, been detained behind. This fact was one of public notoriety, being evident at a first glance to every visitor at the camp, and I have, moreover, myself constatad it in detail in the case of several families with which I had been personally acquainted in Abkhassia.

"This, it may be remarked, offers a curious corroboration of statements sometimes made by Poles, regarding the system pursued by the Russian Government in the Polish provinces.

"Fourthly. Those of the Abkhassians who have remained behind in Russian territory, have most certainly done so not by their own will, but under compulsion. Their lands and their cattle have been taken away, partly by open force, partly by nominal sales made to the profit of Russian purchasers; this also is a fact of absolute notoriety, and of which I too was witness, both during my visit to Sookhous-Kaid in April, and that which I made to Yegidli in Mingrelia on the Abkhassian frontier during May last. The remnant detained in the Province are utterly ruined; and they have again and again, it is certain, petitioned their Russian Rulers to let them embark and join those already in Turkey. But this the Russians will not allow, having need of them for labour on the roads and in the fields.

"This is especially owing to the failure of the attempt recently made by the Russo-Caucasian Government to procure labourers from Turkey; to which end flattering invitations have been circulated by the Russian Agents hereabouts, to the Greeks and other Christian subjects of this Province, who have, however, declined acceptance.

"Hence the Russo-Caucasian Government now seeks to fill up the gap by what they can obtain of the Abkhassian population. Of these they can now make what use they choose with little risk to themselves, the Abkhassian nobles and Chiefs having been carefully shipped off, so that moral no less

than physical indigence may render those kept behind submissive to their present taskmasters.

"The Petition, as it now stands, was drawn up and written in a succinct form by the undersigned Begs themselves, but at the advice of his Excellency Mukhlis Pasha, Governor of Trebizond, and of myself. For when the Begs and other Chiefs, most of whom I had known while in Abkhazia, had repeatedly laid their complaints before me by word of mouth, and had requested my counsel as to the means of obtaining, or at least seeking redress, I explained the matter to his Excellency the Pasha, who in consequence gave them audience; and it was then agreed on between us, that Sherem Beg, and his companions should put their griefs in writing, and transmit them to the Porte through the Pasha. This was done; and his Excellency when despatching the original Petition to Constantinople, sent me a copy, with a wish expressed that it might be forwarded for your Lordship's information, in case the subject should ever give rise to further communications.

"It is to be expected that the Russian Government will, on representations made by the Porte, officially deny or explain away the statements contained in the Petition. But these statements have been carefully sifted, not by myself only, but by many competent and disinterested persons; and on all essential points they have been found correct.

"The number of Abkhazians still encamped here is about 4,000. The season is becoming unhealthy; cases of typhus have occurred within the town; and although, thanks to the vigilance of the local administration, which has really done its duty well, neither this nor any other contagious disease has yet found its way into the Abkhazian Camp, we are anxiously looking out for the steamers promised from Constantinople to convey the exiles to their places of ultimate destination at Varna, or elsewhere.

"No fresh arrivals have yet taken place; but it is probable, from the ordinary course of things, that the Abkhazians detained behind will ultimately find means to break through the 'curdion' drawn round them, and to rejoin their relatives in Turkey; unless indeed the Russian Government first effects a plan already broached abroad, that of transporting them

north-east across the Caucasus into the plains behind Stavropol, towards Astrakhan.⁴

The following is the petition alluded to:—

*Translation of a Petition from the Abkhazian Chiefs
consigned at Trebizond to his Excellency Mukhlis
Pasha, Governor of this Town and District.*

Inclosure 2 to Grand Vizier's
No. 27: July 15, 1867.

"We, the Undersigned, address this our Petition to his Excellency Mukhlis Pasha, that it may be by him transmitted to the Government at Constantinople: in the view that suitable representations may thereby be made to the Russian Government, demanding the execution of the Convention made between the Russian Government and the Porte; and according to which Convention the Abkhazians, to the number of 4,500 families, were to be sent into Turkish territory. Now, up to this moment, only 1,500 families have been so sent; the remainder have by the Russian Government been hindered from following. This conduct has occasioned intolerable misery; since in consequence of such division of families, and the retention of so many in Abkhassia, wives have in many instances been shipped off for Turkey, while their husbands have been detained in Russia; mothers have been sent hither without their children, and children without their mothers, and the like.

"Now, since the Government of His Imperial Majesty the Sultan has been pleased to accept us, we have come hither, and we count for nothing the loss of our lands and of our goods, only this division and ruin of our families, and this forced separation from our own children, is more than we can bear. But the Russians are over-powerful, and we are utterly disheartened.

"We demand accordingly that the families and the individuals now kept behind, may be set at liberty to follow and rejoin their country-people and relatives.

(Signed) "Sukuzum Ben, Moxoban."
(And 23 other Chiefs, each by name.)

Dated the 9th of Rebi'ul-Awwal, in the A.H.,
1284 (corresponding to July 10, 1867).

Inclosure 3 in Consul Palgrave's
No. 22, August 2, 1867.

In another despatch Mr. Palgrave said:—

“On the 31st ultimo, 3,100 Abkhassians were embarked on board steamers and ships provided by the Ottoman Government, and left this place for, it is stated, the neighbourhood of Ienid, on the coast of the Sea of Marmora.

“A number of between 500 and 600 still remain here. They will embark on Ottoman sea-craft during the coming week; their destination is Yarna.

“Much credit is due to the local Government of this place for their attention to the police, sanitary condition, and other circumstances of the said Abkhassians, from first to last. It is true that under the late Governor of Trebizond, his Excellency Hajj Aju Pasha, it required some friendly but vigilant superintendance on the part of Mr. Millingen, the quarantine doctor here stationed, and myself, to prevent several abuses which would otherwise have occurred, and which, I regret to learn, have in fact taken place with regard to the lodgment and transport of the Abkhassian exiles at Samsoun and Sinope,—places where such superintendance was, of course, at this distance, impossible.

“With regard to Trebizond itself, I have pleasure in adding that the conduct of the present Governor, his Excellency Mekhale Pasha, has been in this matter entirely satisfactory,—the least hint given having been by him prudently but vigorously acted on, and every attempt at fraud and peculation on the part of agents and subordinates thereby frustrated.

“The Abkhassians have repeatedly expressed their gratitude, and here, in general, already taken the tone of mind which becomes the subjects of the Ottoman Empire; and having been acquainted with them while they were yet in Russian territory, I can bear witness to a marked improvement in their character during their stay at this place.”

شاه عثمانیت عهد حاجیه رویه سفارتاً طرزاً کور بود - مرکز است تبریز -

مالک کوریه شاهیه همزه سابق استرعان حادری امانه قبضت و بظن این کتاب شاهیه در مجال تعظیم اسم اولاد
کجه ایون طرف عالم جلیب نکلای چیلدره سفارتاً همزه رویه ایون بظن این ایون تصفا قاسم لغو اشعار اولون اهرکان
تخصیصات عهد اولاد قیلد همزه روساسده اولوب در سفارت اولون حیدر خان دستان اینک اترتوسه و تحری اولون
قیلد مرکز ده همزه کوره ملک مالک شاهیه همزه اولون اولون حیدر خان حیدر خان همزه حیدر خان
همزه همزه اولاد سردولت مالک طاجریه همزه اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون
سفورده اولون همزه طاجریه همزه اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون
ولاسیه و صاحبیه قره روسیه همزه روسیه همزه روسیه همزه روسیه همزه روسیه همزه روسیه همزه روسیه
اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون
شرط مرکز اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون
جمع ایون ملک اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون
تصفا ایون ملک همزه اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون
تصفا ایون ملک همزه اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون اولون

تعمیر و بازسازی کتبخانه و کتابخانه تخصصی در شهر اصفهان

ردیف	شرح	محل	موضوع	تاریخ	پیمانکار
۱	تعمیر و بازسازی کتبخانه	اصفهان	کتابخانه	۱۳۸۵	پیمانکار
۲	تعمیر و بازسازی کتبخانه تخصصی	اصفهان	کتابخانه تخصصی	۱۳۸۵	پیمانکار
۳	تعمیر و بازسازی کتبخانه	اصفهان	کتابخانه	۱۳۸۵	پیمانکار
۴	تعمیر و بازسازی کتبخانه	اصفهان	کتابخانه	۱۳۸۵	پیمانکار

Ek-5: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.DH, 596/41530.

ՆԱԽԱՐԱՀԱՆԱԲԱՆ

Գրքի անունը և հեղինակը Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ	Տեսակ Տեղեկություններ	Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ Գրքի անունը և հեղինակը Գրքի անունը և հեղինակը
---	--------------------------	---

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

Տեղեկություններ

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

Գրքի անունը և հեղինակը

Գրքի անունը և հեղինակը

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

Տեղեկություններ

Գրքի անունը և հեղինակը

Գրքի անունը և հեղինակը

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

Մեծ Եղևյանի թանգարանի արխիվ

KAYNAKÇA

T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- İ. DH. No. 567/39470.
İ. DH. No. 596/41530.
İ. MMS. No. 34/1408.
İ. MVL. No. 583/26193.

U. K. National Archives (NA)

- FO 881/3065.

Kitaplar ve Makaleler

- BERBER, F. 2013. "Kırımlı ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskanı, 1860–1876." *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/3, 169-192.
- Çerkeslerin Sürgünü (21 Mayıs 1864): *Tebliğler, Belgeler, Makaleler*. 2001. Ankara: Kafkas Derneği.
- DZİDZARIYA, G. 1982. *Mahacirstvo i problemi istorii Abhazii XIX stoletiya*. Sohum: Alaşara.
- HABİÇOĞLU, B. 1993. *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*. İstanbul: Nart.
- HACISALİHOĞLU, M. (ed.). 2013. *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*. İstanbul: BALKAR & IRCICA.
- HORAVA, B. 2004. *Aphazta 1867 tslis muhaciroba*. Tiflis: Artanuci.
- KARPAT, K. 2002. *Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays*. Leiden: Brill.
- KASUMOV, A. ve Kasumov H. 1995. *Çerkes Soykırımı: Çerkeslerin XIX. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi*. Ankara: Kaf-Der.
- KUPRAVA, A. 2012. S. Salakaya, ve A. Avidzba, der. *Materialı po istorii Abhazii XIX veka: Sbornik dokumentalnih materialov, 1863–1874*. Cilt 3. Sohum: ABİĞİ.
- RICHMOND, W. 2013. *Circassian Genocide*. New Brunswick, NJ: Rutgers University.
- SAYDAM, A. 1997. *Kırım ve Kafkas Göçleri, 1856–1876*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- SHERRY, D. 2009. "Social Alchemy on the Black Sea Coast, 1860–65." *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 10/1, 7-30.
- ŞAŞMAZ, M. 2002. "Immigration and Settlement of Abhasians in the Ottoman Empire on British Documents, 1864–67." *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 13, 1-14.
- TEMİZKAN, A. 2007. "Kafkasya Muhacirlerinin Denizli'de İskanı." *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*. Cilt 1. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 285-289.